

Кириш

Бугун шундай даврда яшаяпмизки, кўпчилик ўз тарихини билмайди, билса ҳам унинг оз кисмидан хабардор холос.

Ўз жонлари ва молларини ушбу пок ва гўзал дин даъвати йўлида фидо килган одамларнинг жасоратлари, шонли тарихлари вақт чанги коплаган китобларда қолиб кетмокда. Бирок биз, яъни келажакка умид билан боқаётган авлод ўз тарихимизни яхши билишларимиз керак. Тарихида не-не буюк давлатлар, канчадан-канча жасур подшоҳлар ва лашкарбошилар ўтгани хақида қарийб ҳеч нарса билмаймиз. Андалус ҳам ана шундай давлатлардан бири бўлиб, мусулмонлар ушбу мамлакатда саккиз юз йилдан зиёд давр мобайнида ҳукмдорлик килган.

Умавий амирларидан Валид ибн Абдулмалик ҳукмдорлиги (705-715) даврида Испания ва Португалия Мусо Нусайя ва унинг мавлоси Торик ибн Зиёд томонидан хижрий 92 (милодий 711) йилда фатх этилди ва бу икки давлат фатхдан сўнг араб тилида битта ном билан «Андалусия» деб атала бошланди. Андалусия Ислом халифалиги даврида ниҳоятда гуллаб-яшнаган, Куртуба (Кордова), Ишбилия (Севиля), Гарнота (Гарнота) каби ўлкалар илм-фан, маданият, савдо-сотик соҳасида факат Бағдод ва Кустантаниядангина орқада бўлган.

Андалусияда гўзал шаҳарлар, мухташам масжид ва қасрлар барпо этилган, ҳунармандчилик ривожланган. Андалусиядан донги дунёга кетган Имом Куртубий, Ибн Арабий, Ибн Ҳазм, Ибн Рушд, Абу Хаййон, Ибн Атиййа каби олимлар етишиб чиққан. Андалусияда исломий китобларнинг улкан ҳазиналари жамланган, исломий билимлар юксак даражада ривожланган эди. Бу ерда барпо этилган ва Ислом меъморлигининг шох асарлари саналган Аз-Захро, Ал-Хамро каби мухташам ва фусункор қасрларни халигача бирор миллат ёки давлат қура олгани йўқ.

Насронийлар хижрий 635 (милодий 1236) йили Куртубани, 646 (милодий 1248) йили Ишбилияни босиб олиб, барча мусулмонларни қиличдан ўтказди, Ислом маданияти обидаларини яқсон қилиб, китобларни ёқди. Факат Гарнотада мусулмонлар ҳукмронлиги милодий 1492 йилгача давом этди ва шундан кейин Андалусия батамом таназзулга юз тутди

Хуллас, мазкур китоб хакида “Багдоднинг кулаши” деб номланган китобчамиз сўнгида хабар бериб ўткандим. Мана “Андалус” хакидаги китобчамиз ҳам нашрга тайёр бўлди. Ушбу китоб ўқувчилари эътиборига қачонлардир ҳозирги Испания ва Португалия ҳудудида мусулмонлар ҳукмронлиги остида бўлган мазкур мамлакатда содир бўлган барча муҳим воқеаларнинг кенг камровли шарҳи тақдим этилади. Ўқувчимиз ҳам ўз олдига ўта муҳим: саккиз асрдан зиёд муддатга эга бўлган тарихдан хулоса чиқариб олиш мақсадини қўйиб олишлари мақсадга мувофиқ. Бу ҳақда тарихчи боболаримиз айтганидек, “Сиздан олдин яшаганларнинг тажрибасидан хулоса чиқарингки, токи кейинги авлодга дарс бўлмаслигингиздан аввал...” .

Шунингдек, ўқувчиларга Ислом тарихидан кўплаб янги маълумотларни олиб, ўз билимларини бойитиш имконияти тақдим этилади.

Ушбу китоб тайёр бўлишига ўз хиссаларини қўшган Аббос Асад, Санжар Саид ва бошқа азиизларимизга алоҳида миннатдорчилигимни билдираман...

Абу Муслим

АНДАЛУСГА ЙЎЛ

Нима учун Андалус тарихини ўрганишимиз керак?

Андалус тарихи 800 йилга яқин (92-897 й.й.) даврни ўз ичига олади. Ушбу давр ичида кўплаб миллатлар тарих саҳнасига кўтарилиб, юз тубан кулаган, Андалус тарихида буюк инсонлар ва қабил қўрқоклар, улкан галабалар ва аламли мағлубиятлар жуда кўп.

Андалус – билим ва ҳикмат излаганлар учун чинакам хазинадир.

Ушбу тарихни ўрганишга киришишдан олдин бир неча саволни қўйиш керак:

1) Мусулмонлар нима сабабдан қилич кўтариб, Андалусни фатх қилишга киришди? Ўша вақтда бу ҳудудда шимолий олмонлар қабилалари - готлар яшаган. Бирок табиий савол тугилиши мумкин: Ахир динда мажбур қилиш йўқ, бироқ нима сабабдан мусулмонлар мустақил мамлакатларни фатх эта бошлади? Шу ерда Исломда урушларнинг икки тури мавжудлигини эсга олайлик:

1. Мудофаа уруши;
2. Хужум ва забт этиш қўринишидаги уруш.

Ислом ақидасига кўра, Аллоҳ мазкур динни ер юзидаги барча инсонлар учун нозил қилган. Хар бир халқ устида ўз ҳукмдори, оддий раъиятнинг эътикод, урф-одатлари устидан назоратчилари бўлади. Уларнинг аксарияти турли сабабларга кўра янги ва ҳақиқий динни қабул қилишга қарши чиққани сабабли мусулмонлар Аллоҳнинг амри билан ислом даъватини муҳофаза қилиш учун фатх юришларини бошлади. Акс ҳолда сигирларга сизгилладиган Хиндистон ёки шайтон билан шугулладиган Африканинг олис саҳроларида яққахудоликка қим даъват қиларди? Зеро бу ерларга харбий қўшин ёрдамисиз етиб бориш иложсиз. Ўз-ўзидан ушбу ҳудудлар ҳукмдорлари олдида мусулмонларга қарши қилич кўтариб чиқишдан бошқа чора қолмаган. Шу билан бирга,

мусулмонлар ҳам Ислом хакикати етказиш учун курол кўтариб, уларга карши уруш очишга мажбур эди. Бирок шуни унутмаслик лозимки, харбий харакатлар факат Исломга каршилиқ килганларга нисбатан кўлланилган, каршилиқ килмаган оддий одамларга нисбатан куч ишлатилмаган. Хазрати Умар ибн Хаттоб розиаллоху анху ҳам:

“Дехконларга (оддий халкка) нисбатан Аллохдан такво килинг”, деб бежиз айтмаган.

2) Андалус каерда жойлашган?

Бу мамлакат хозирги Испания ва Португалия худудларида жойлашган. Канчалардир Франциянинг жанубий кисми ҳам Андалус таркибида бўлган. Умумий майдони 600 минг квадрат километр. Жанубда Гибралтар бўғози ва Ўртаер денгизи, гарбда эса Атлантика океани сувлари Андалус сохилларини юйиб турган. 800 йил давомида Андалуснинг кайсидир ерларини насронийлар ишгол килган, кейин эса яна кайта мусулмонлар кўлига ўтган, янги фатхлар ва маглубиятлар такрорланиб турган. Шу сабабдан бу давлатнинг харитасини тўлиқ такдим этишнинг имкони йўқ. Бирок юкоридаги харитада ушбу давлатнинг тахминий худудлари белгиланган. Шунингдек, Леон, Навар, Кастилия, Арагон каби давлатларнинг каерда жойлашгани ҳам кўрсатилган. Ганим худудлари ҳам шу каби турли урушлар боис катталашган ва кичиклашган. Бир неча юз йил ўтиб, Андалус йигирма иккита майда давлатларга бўлиниб кетди. Китобхон юкоридаги харитага назар ташласа, Кордоба халифалиги худуди хакида тасаввурга эга бўлади.

3) Нима учун бу давлат “Андалусия” деб аталган?

2000 йил олдин Андалусия худудида вандаллар яшаган бўлиб, улар яшаган макон аввал-бошдан “Вандалусия” деб аталган. Кейинрок вандаллар бу ерларни тарк этиб, Гибралтар бўғози оркали хозирги Марокаш худудларига кўчиб ўтишган. Бирок вақт ўтиб улар бир вақтлар истикомат килган ерлар “ал-Андалус” деб атала бошланди.

4) Мусулмонлар нима учун айнан Испанияга юриш килди?

Андалус ерларини забт этиш гоёси эса унинг фатхига киришишдан анча олдин пайдо бўлган эди. Биз мусулмонларнинг кўп йиллар давомида Рум пойтахти Константинополни забт этишга уриниб келганини биламиз. Учинчи халифа Усмон ибн Аффон розиаллоху анхунинг: “Албатта Константинополни факат денгиздан туриб забт этиш мумкин. Ва агар Андалусни ишгол этсангиз, Константинополни забт этганларнинг мукофотига шерик бўласиз”, деган гаплари бор.

5) Андалуснинг фатхи качон амалга ошди?

Бу хижратнинг 92 йилида, халифаликни Уммавийлардан Валид ибн Абдулмалик бошкараётган даврда (хижратнинг 86-96 йилларида) амалга ошган. Ўша пайтда Европа ахолиси жуда кашшок яшаган, уларнинг кам кисмигина бой бўлиб, зодагонлар асосан феодаллар, мулозимлар ва кироилардан иборат эди. Европаликларнинг аксарияти баданидаги кир шифобахш хусусиятга эга дея ишонар, камдан-кам холатларда гигиена коидаларига амал килинарди: бир йилда бир марта хаммом килиш улар учун жуда катта муваффакият саналарди. Бу ҳақда Европа тарихчилари асарларида ҳам кўплаб маълумотларни учратиш мумкин.

АНДАЛУСНИНГ ФАТХ ЭТИЛИШИ (23 – 92)

Ислом Шимолий Африка худудига Андалусга юриш бошланишидан 70 йил аввал кириб борган. Хижратнинг 23 йилида мусулмонлар шимолий Африкани забт эта бошлаган. Ўша пайтда ушбу худудлар ахолиси асосан барбарлардан иборат бўлиб, улар гоҳ Исломни қабул қилишар, гоҳ ундан чиқиб кетишарди. Бу ахвол Мусо ибн Нусайр деган одам пайдо бўлгунча давом этди. Мусо ибн Нусайр тобеинлардан эди. Унинг отаси Нусайр саҳоба Халид ибн Валид бошчилигидаги “Айн ут-Тамр” жангида асирга олинган бўлиб, ўша пайтда бор-йўғи 13 ёшда эди. У черковларнинг бирида таълим олаётган насроний ўспирин эди. Саҳобаларнинг даъвати билан у Исломни қабул қилди.

Нусайр шариат илмларини эгаллаб, олим бўлди. У, шунингдек яхши чавандоз ҳам эди. Кейинчалик Муовия ибн Абу Суфён халифалик даврида лашкарбоши этиб тайинланди. Унинг ўғли Мусо Муовия ибн Абу Суфённинг саройида тарбиялана бошлади. Мусо ҳам улгайиб, Миср худудида лашкарбоши бўлди, ўшанда бу вилоятга Абдулазиз ибн Марвон волийлик қиларди. Бирмунча вақт ўтиб Мусо бутун Шимолий Африка бўйлаб Уммавийлар лашкарининг етакчиси бўлди. Айнан ўша пайтда, хижратнинг 85 йилида Ислом ана шу худудларда мустаҳкам ўрнашди.

Умуман олганда, Шимолий Африка худудини саҳоба Укба ибн Нофиъа розиаллоху анху забт этиб бўлган, бироқ Ислом бу ердаги аҳолининг қалбидан мустаҳкам ўрин олмаган, унинг ўзи эса Қайравон шаҳри йўлида барбарлар томонидан ўлдирилганди.

Мусо ибн Нусайр Укбанинг хатоларини таҳлил эта туриб, унинг иккита катта хатога йўл қўйганини тушуниб етди:

1. Укба ибн Нофиъа янги худудларни жуда қисқа муддатларда забт этиб, уларни ҳимоясиз қолдирарди.

2. Лашкарнинг маънавий ахлоқи паст, иймони заиф эди.

Шундан сўнг Мусо ибн Нусайр қўшин ортини мустаҳкамлаш мақсадида ушбу худудларни Халид ибн Валиддан ибрат олган ҳолда аста-секинлик билан забт эта бошлади. Бунга 6-7 йил вақт кетди, ҳолбуки Укба ибн Нофиъа бутун Шимолий Африка худудини бир неча ойда қўлга қиритганди. Мусо, шунингдек Яман, Шом, Хижоз ва бошқа мамлакатлардан уламоларни олиб қелиб, одамларга динни ўргата бошлади.

Атлантика океани қирғоқларига етиб келган Мусо қитъа жанубига, деярли қимсасиз, одам яшамайдиган Саҳрои Кабирга қараб юриш нотўғри эканини англаб етди ва шимолга қараб юришга қарор қилди. У Шимолий Африканинг Марокашдаги Гибралтар бўғозига олиб йўл очиб берадиган Сабт шаҳридан бошқа барча худудларини ишғол қилди.

Ушбу бўғознинг қенглиги 13 километрдан 37 километргача етади. Гибралтар қирғоғида эса ҳаммаси бўлиб иккита шаҳар – Танжа билан Сабт жойлашган эди. Ўша пайтда мусулмонлар Танжани ишғол этиб бўлгандилар. Ва Мусо ибн Нусайр стратегик жиҳатдан ўта муҳим бўлган бу шаҳарга қелиб чиқиши барбарлар қабиласидан бўлган Тарик ибн Зиёдни лашкарбоши этиб тайинлади.

Барбарларнинг ўзлари оқ юзли, яшил кўзли, кўп ҳолларда сочлари малларанг бўларди.

Баъзи тарихчиларнинг айтишича, барбарлар аслида шимолий герман қабилаларининг авлодлари бўлиб, Шимолий Африка ерларига қелишганига анча бўлган. Тарик ибн Зиёднинг ўзи эса, ривоят қилинишича, жуссаси йирик, сочлари сарик рангда бўлган.

Андалусга юришдан олдин Мусо ибн Нусайрнинг қуйидаги муаммолари бор эди:

1. Денгиздан сузиб ўтиш учун кемалар сони етарли бўлмаган, негаки шу вақтгача

мусулмонларнинг аксарият жанглари асосан қуруқликда ўтган бўлиб, баъзи ҳолларда Ўртаер денгизида ҳам жанг қилинган.

2. Андалус йўлида Балеар ороллари жойлашган бўлиб, уларда қўплаб қўнғилсизликлар

келтириши мумкин бўлган византияликлар истикомат килган. Мусо ортида душман кайфиятидаги византияликларни колдириб, армияси билан Испанияга киришни хохламаган, чунки улар орtdан туриб хужум килиши мумкин эди.

3. Мусулмонлар хали подшоҳ Юлиан бошқараётган Сабта шахрини фатх килмагандилар. Бу подшоҳнинг Испаниянинг олдинги хукмдори Гайташа билан муносабати жуда яхши эди. Бирок Гайташани Родриго исмли киши тахтдан агдарди. Шох Юлиан Родригонинг хукмдорлик килишига карши эди, собик киролнинг ўгиллари ҳам Юлианнинг олдига кочиb келишган ва ундан Родригога карши ёрдам сўрашган эдилар. Бирок на Гайташанинг ўгилларида, на Юлианда Родригога карши чиккани куч етарли эмасди.

4. Арабистон ярим оролидан ва Ямандан етиб келган кучлар етарли бўлмасдан, бутун Шимолий Африкада таркок холатда эди.

5. Андалусдаги насронийлар кучли эди: уларда тажрибали харбий кўмондонлар ва мустахкам калъалар кўп эди.

6. Мусулмонлар Андалус хакида деяpли хеч наpса билишмасди.

Мусонинг бу иш анча вақт олишини билсада биринчи навбатда Ўртаер денгизига чикадиган сохилларда бандаргохлар ҳамда, кемалар куриш билан машгул бўлди. Бандаргохларнинг энг йириги Кайравон шахрида эди.

Иккинчиси, у барбарларнинг иймони кучайиши ҳамда диндаги биродарликнинг ахлокий сифатлари яхшиланиши учун махсус ўқувларни ташкил этди.

Учинчиси, у Андалусга юришга рахбар этиб Тарик ибн Зиёдни тайинлади. У араб ва барбар тилларини аъло даражада билган, такводор инсон эди.

Кайд этиш жоизки, у кўшинга кўмондон этиб арабни эмас, балки барбарни тайинлади, сабаби армиянинг асосий кисмини барбарлар ташкил этиб, уларнинг хаммаси ҳам араб тилини билмасди.

Тўртинчиси, Мусо ибн Нусайр кўшин билан юриш килиб, Балеар оролларини фатх этди ва шу билан кўшин ортини хавф-хатардан хотиржам килди.

Бирок шунга карамай Мусода баъзи муаммолар колди. Олдин айтилганидек, Мусо кемаларни курган, олимларни олиб келган, Балеар оролларини фатх килгани билан битта муаммо колганди – шох Юлиан ва Сабта шахри. Бирок Мусо муваффакиятга эришиш учун барча тадбирларни кўриб кўйган эди. Колаверса, Юлиан ҳам мусулмонлар тез орада унинг шахрини забт этишга киришишини тушунар, боз устига, Родригодан касос олиш орзусида ёнаётган Гайташанинг ўгиллари унинг олдида эди. Бу ўгилларнинг Испанияда улкан ер-мулклари бўлса ҳам деяpли хеч кандай харбий кучлари йўк эди. Бундан ташкари, Юлианнинг ўзи Родригони жуда ёмон кўрарди. Кунларнинг бирида Тарик ибн Зиёд Танжа шахридаги ўз калъасида ўтирганида, унга Юлианнинг чопарлари куйидаги таклифларни олиб келди:

- Мен (Юлиан) сизларга Сабта шахрини топшираман;
- Мен сизларга кемалар бериб ёрдам киламан;
- Мен Андалус жугрофияси ва ахолиси тўғрисида маълумот бераман;
- Ва буларнинг хаммасини олдинги кирол Гайташанинг ер-мулкларига эгалик килиш ҳукуки эвазига тақдим этаман.

Тарик ибн Зиёд бу ҳақда Мусога маълум килди, у эса мусулмонларнинг ўша пайтдаги халифаси Валид ибн Абдулмаликка мактуб йўллади. Халифа Юлианнинг таклифини битта шарт билан қабул килишга рухсат берди: Юлианнинг сўзлари нечоғлик чин эканлигини текшириш учун разведка отрядини юбориш керак. Мусо 500 кишилик отряд

тўплаб, унга Тариф ибн Маликни кўмондон этиб тайинлади.

91 хижрий йилнинг Рамазон ойида Тариф Гибралтардан ўтиб, Андалуснинг жанубий кисмини ўргана бошлади ва Юлион такдим этган ахборот хакикат эканини кўрди. Шундан кейин Мусо бир йил давомида кўшин тайёрлади ва алалокибат етти минг кишилик лашкар тўпланди.

Хижратнинг 92 йили Шаъбон ойида кўшин кемаларда бўғозни кесиб ўтиб, Тарик тоғи ёнбағрида тўхтади. У ердан Жазират-ул-Хадр ауроли худудига ўтган мусулмонлар унчалик катта бўлмаган испан армиясига йўлиқди. Тарик ибн Зиёд уларга уч марта исломга ўтишни таклиф килди ва куйидаги сўзларни айтди: “Агар исломни қабул килмасангиз, унда жизъа тўлайсиз, акс холда уруш бошлаймиз”. Улар бош тортдилар ва жанг бошланди. Мусулмонлар галаба козонди, бироқ испанлар кўмондони Родригога мактуб ёзишга улгуришди. Мактубда шундай ёзилади: “Ох, Родриго, бизга ёрдамга шошилгин. Чиндан ҳам бу ерга шундай лашкар етиб келдики, улар ер ахлими ёки осмондан тушдиларми, билмай колдик”.

Ўша пайтда Андалуснинг пойтахти Испания марказидаги Тулейтула шахри эди. Кирил Родрига жуда катта кўшин тўплади, ундаги чавандозларнинг ўзи юз мингга етиб колай деди. Тарик ибн Зиёд кўшинининг аксарияти пиёда бўлиб, У Шимолий Африкага мактуб юбориб, ёрдам кучи сўради. Мусо ибн Нусайр унга качонлардир разведка отрядига рахбарлик килган Тариф ибн Малик бошлик яна беш минг аскар жўнатди. Шундан сўнг Тарик жанг учун жой кидира бошлади ва “Барбат” дея аталган водийни топди (бошка ривоятлар “Люкка” ёки “Лакка”). Мусулмонларнинг позицияси жуда кулай: ортида ҳам тоғлар, кунчикар тарафда ҳам тоғлар, кунботар тарафда эса кўл бор эди. Бундай жойлашув унга Родриго армиясининг айланиб, оркадан зарба бермаслигига имкон яратарди. Шунга карамай, у оркани химоя килишни унчалик катта бўлмаган кўшин билан Тариф ибн Маликка топширди.

Ва ниҳоят Родриго бошлик 100 минг отлик кўшин етиб келди, уларни устига кўлга олинган асир мусулмонларни боғлаш учун атайлаб аркон ортиб олинган хачирлар кузатиб келарди. Зарбоф либосларга бурканган Родригонинг ўзи хачирлар тортиб келаётган олтин тахтиравонда келарди.

Ниҳоят 92 хижрий йилнинг 28-Рамазон куни жанг бошланди. Кўшинлар сониди улкан фарк бор эди. Бу жанг 8 кун давом этди. Хатто Ийд-ал-Фитр куни ҳам мусулмонлар жанг килишдан тўхтамади. Ниҳоят саккиз кун давом этган тўхтовсиз жанглардан сўнг мусулмонлар испанлар устидан галаба козонди. Ривоятлардан бирида Родриго ўлдирилган, бошкаларида эса кочиб кетган деб хикоя килинади. Шундан сўнг кирил Родриго тарихи ўчирилди ва ушбу жангдан сўнг у хақда хеч кандай ривоятлар бўлмади. Мусулмонлар катта ўлжаларга эга бўлди, ўлжанинг энг яхшиси отлар бўлди. Ўн икки минг мусулмон кўшнидан уч минг нафари жангда халок бўлишди.

Ривоятларда айтилишича, Тарик ибн Зиёд Андалус худудига етиб келганида мусулмонларни шижоатлантириш учун ҳамда ортга йўлни кесиш учун ўз кемаларини ёндириб ташлаган экан. Бироқ бу ривоятларнинг негизи заифдир: мусулмон тарихчиларининг китобларнинг бирортасида ҳам бу воқеа хақида хикоя килинмайди. Бу воқеа асосан европаликларнинг тарих китобларида битилган. Хар холда европаликлар сон жихатдан испанлардан анча кам бўлган мусулмонларнинг рухий устунлиги ва шижоатини кандайдир йўл билан изохлашлари керак бўлган. Аммо, бундай холатлар мусулмонлар учун одатий эди, чунки ўтган аксар жангларда мусулмонлар душман лашкарига нисбатан сон жихатдан оз бўлишган. Боз устига, улуг саркарда бўлган Тарик

ибн Зиёд армиянинг ортга чекиниши учун йўлни тўсиб қўйиши мумкин эмасди, кемалар ҳам унинг мулки эмас, байтул-мол маблағлари хисобига қурилган, баъзилари эса кироли Юлиандан вақтинча фойдаланиш учун ижарага олинган эди.

Урушдан сўнг Тарик ибн Зиёд Андалусни эгаллаш имкониятини қўлдан бермаслик керак, деган қарорга келди ҳамда шимолга, мамлакатнинг энг катта шаҳарларидан бири Ишбилияга қараб юриш бошлади. Шаҳар химояси жуда мустаҳкам бўлишига қарамай, унинг аҳолиси ўз ихтиёри билан мусулмонларга дарвозани очиб берди ҳамда жизъя тўлашга рози бўлди.

ВОЛИЙЛАР ДАВРИ (92 – 114)

Тарик ибн Зиёд Устунжа шаҳрини камалга олиб, насронийлар билан жанг бошлади. Насронийлар жуда каттик қаршилик кўрсатдилар, бироқ охир-оқибат мусулмонларга жизъя тўлашга рози бўлдилар. Шундан сўнг Тарик етти юзга яқин жангчилардан иборат унчалик катта бўлмаган қўшинларни Андалуснинг жанубий ҳудудларига юбора бошлади. Унинг ўзи эса асосий қўшин билан бирга Тулейтула шаҳрига қараб юриш бошлади. 700 кишилик қўшинлардан бири Куртуба (Кордова) шаҳрини қўлга киритди, бошқа қўшинлар эса Малка (Малага), Гарнота, Мурсия ва бошқа таникли шаҳарларни забт эта бошладилар.

Шу вақтнинг ўзида Тарик ибн Зиёд шимол ичкарасига қира туриб, Жайан қалъасини, гарчи у жуда ҳам мустаҳкам бўлишига қарамай, ишғол эта олди. Шундан сўнг у Испаниядаги химояси энг мустаҳкам саналган Тулейтулага қараб йўл олди ва қалъа олдига етиб келганида, Родриго қўшини мағлубиятга учрагани хақида эшитган насронийлар ҳеч қандай жангларсиз шаҳар дарвозасини очиб бердилар ва жизъя тўлашга рози бўлдилар. Ушбу хушхабарни эшитган Мусо ибн Нусайр унга мактуб йўллаб, Шимолий Африкадан ёрдамчи қўшин етиб келгунига қадар шаҳардан чиқмасликка буйруқ берди.

Мусо 18 минг навардан иборат қўшин тайёрлади. Шимолий Африка бўйлаб мусулмонлар Гибралтар ортида янги ҳудудларни фатх этгани тўғрисидаги миш-мишлар тарқалиши ортидан жуда кўп одамлар тўпланди ва кўпчилик янги юришлар сари тайёргарлик кўра бошладилар. Аскарлар Яман, Ирок ва Шомдан келдилар. Улар Гибралтар бўғозидан сузиб ўтганларида, Мусонинг ташвишлангани бекор эмаслиги маълум бўлди: Ишбилия шаҳри аҳолиси Тарик ибн Зиёдга хиёнат қилди: унга ортидан туриб зарба беришга тайёр турганди. Бироқ насронийлар қўшини Тарик ибн Зиёдга энди ҳужум қилмоқчи бўлганида, Мусо ибн Нусайрнинг йигирма минг кишилик қўшини етиб келди. Ишбилия қамали бир неча ой давом этди. Шундан сўнг улар дарвозаларини қайтадан очиб, мусулмонларга таслим бўлдилар. Шундан сўнг Мусо аста-секинлик билан, босқичма-босқич Андалусни забт эта бошлади. Хусусан, гарбда у қалъаларнинг бирини камалга олиб, янада гарброкда жойлашган бошқа қалъани забт этиш учун ўгли Абдулазиз ибн Мусони жўнатди ва у қиска муддат ичида бутун гарбий Андалусни фатх этди (Лиссабон ва бошқа шаҳарлар). Мусо бу заминга қадам қўйганидан сўнг бир йил ўтгандангина Тарик ибн Зиёд билан юзма-юз қўришдилар.

Шундан кейин иккови бирлашиб, колган худудларни фатх этишга киришдилар ҳамда Барселона ва Сарагоса шахрини кўлга киритиш ортидан деярли бутун Андалусни фатх этдилар. Ажабланарли ери шундаки, Испания ва Францияни ўртасини Пиреней тоглари ажратиб турганига карамай, Мусо ибн Нусайр кўшинни айнан шу тоғлар оркали юборди ва отряд Нарбонна (Арбуна) шахрини забт этди. Кейин бу шаҳар катта провинцияга айланди.

Шундай қилиб, тахминан 3,5 йил ичида улар деярли бутун Андалусни ишғол этдилар, факат Испаниянинг шимоли-ғарбида жойлашган Галисия дея аталмиш ер парчаси қолиб кетди.

Бу воқеалар хижратдан сўнг 95 йиллар атрофида содир бўлган. Бирмунча вақт ўтиб халифа Валид ибн Абдулмаликдан мактуб келди. Мўминлар амири Мусо ва Тарик тезда Дамашкка қелишларини талаб қилганди. Мусо ибн Нусайр бундан каттиқ ранжиди. Ўша пайтда у 75 ёшга кирганди. Тарихчиларнинг айтишича, Мусо бутун Ервопани фатх қилмокчи ва Константинополгача етиб бормокчи бўлганди. Улар Дамашкка етиб келганларида, мусулмонлар амири Валид ибн Абдулмалик ўлим талвасасида ётар, уч кун ўтиб вафот этганди. Тахтга ўтирган халифа Сулаймон ҳам уларнинг иккови ҳам Дамашкда қолиши керак, деган фикрда собит эди. Бир йил ўтиб халифа Сулаймон хажга отланди ва ўша 97 хижрий йилида Мусо ибн Нусайр ҳам унга ҳамроҳ бўлди. Мадинага етиб келганида Мусо ибн Нусайр дорул-бакога рихлат этди.

Тарик хақида сўз юритиладиган бўлса, у Дамашкка қайтганидан сўнг у ҳақда тарих қитобларида ҳеч қандай маълумот битилмади. Баъзиларнинг айтишича, у хижратнинг 102 йилида вафот этди.

Мусо забт этишга улгурмаган Испания шимоли-ғарбидаги ўша қичкина замин асрлар оша ислом Андалусининг қулашига сабаб бўлди.

Қўринишидан арзимайдиган нарса, аммо тарих бизга ажиб мисолларни тақдим этиб, улардан ибрат олишимизни тақлиф этади. Шундай қилиб, Андалус фатҳи тарихи хижрий 96-йилида нихоясига етди. Қўпчилик тарихчиларнинг айтишича, бу ҳарбий фаолият соҳасидаги мўъжиза эди. Қўплаб тоғлар ва дарёлар қаби табиий тўсикларга тўлиб тошган улкан худудни 3,5 йилда қўлга киритиш деярли имконсиз эди. Бирок буюк саркардалардан бўлган Тарик ибн Зиёд ва Мусо ибн Нусайр раҳбарлигидаги мусулмонлар қўшини улкан зафар қазонди.

Ана шундан сўнг Дамашкдаги халифага бўйсунувчи волийлар даври бошланиб, 42 йил давом этди (96-138 х.й.й). Халифа Сулаймон амри ила биринчи бўлиб Абдулазиз ибн Мусо ибн Нусайр волийликка тайинланди. У отасига менгзаган, Мусонинг ўзи у ҳақда “У доимо тунлари қоим ва қундузи қоимдир” деб гапириб юрарди.

Бирок 42 йил давомида 22 та волий алмашди ва бу Андалусга салбий таъсир қилди. Нега энди 22 та волий алмашди?

1. Қўп волийлар ҳарбий юришларда ҳалок бўлдилар;
2. Баъзилар ҳокимиятни қўлга киритиш учун бошқаларни ағдариб, сиёсий фитналарни кўзгаган.

Хижратнинг 123 йилигача салтанат қучли бўлган, 123 йилдан 138 йилгача Андалус бошқаруви заифлашган. Андалус аҳолиси дастлабки пайтда дин аҳкомлари билан танишиб, исломни қабул қила бошладилар. Испанлар ҳақиқий дин – инсон ҳаётининг барча жабҳаларини яхшиликка қорлайдиган тинчлик ва яхшилик динини топдилар. Улар тўда-тўда бўлиб Аллоҳ динига қира бошладилар.

Синфлар бўйича табақаланиш бекор қилинди, динда ҳеч қандай мажбурлаш йўқ эди,

черковлар колдирилди, баъзида эса черковлар сотиб олинди, масжидларга айлантирилди. Мусулмонлар жуда кўп кўприклар курдилар, курол-аслаҳа ишлаб чиқарадиган устахоналар очдилар, денгиз флотини курдилар. Хатто насронийлар ва яхудийлар ҳам араб тилини ўрганиб, бундан фахрланардилар. Мусулмонлар пойтахтни Тулейтуладан Куртубага кўчирдилар. Шунингдек, Францияга мунтазам юришлар бўлиб турди. Самх ибн Малик Хулиёний буюк волийлардан бири эди. Уни мусулмонларнинг амири Умар ибн Абдулазиз волий этиб тайинлаганди. Умар ибн Абдулазиз ўзи қандай бўлса, вилоятларга ҳам ўзига ўхшаган такводор мўминларни волий этиб тайинларди. Самх ибн Малик Франция жануби-ғарбининг бутун ҳудудини эгаллади ва Тулуза шахригача етиб борди. У ўзининг зафарона юришларини 102 йилнинг Арафот қунида шахид бўлгунига қадар давом эттирди.

Ундан кейин бир неча волийлар бошқарувни қўлга олдилар, 103 йилда эса волийлик Анбаса ибн Сухайм қўлига ўтди ва у деяли Парижгача етиб борди. У Париждан 30 чақирим масофада жойлашган Санс шахрига етиб борганида жанг майдонида шахид бўлди. У Франция ҳудудининг деярли 70 фоизини эгаллаганди. У ҳалок бўлганидан сўнг кўп нарсалар ўзгарди. Шундай қилиб, волийлар алмашар экан, ҳукмдорлик Хайсам Қулобий қўлига ўтди. У араб миллатидан бўлиб, қонида миллатчилик қучли эди. Иш Андалуснинг ўзида барбарлар ва араблар ўртасида тўқнашувларнинг келиб чиқишигача етиб борди. Ундан кейин волийлик Абдуррахмон ибн Гафийкийга ўтди, у бир-бирига адоватда бўлган барча мусулмонларни яраштирди. У мусулмон мужоҳидларининг оёғи етмаган жойларгача борди: у Франциянинг деярли бутун ғарбий қисмини забт этди ҳамда Бордо, Тур, Тамуша каби шаҳарларни қўлга қиритиб, Путье шахрига етиб келди. У 50 минг кишилик қўшинга эга бўлди ва улар бу ерларнинг ҳаммасини забт этдилар ва жуда кўп ўлжаларга эга бўлдилар. Шундан сўнг араблар ва барбарлар ўртасида ўлжалар сабабли низолар чиқа бошладилар, лекин муаммоларнинг каттаси одамлар: “Бизнинг лашкаримиз улкан, бизни ҳеч ким енга олмайди” деган сўзларни гапира бошладилар.

Ва ният улар Пуатьега яқинлашганларида, уларга қарши Карл Мартелл деган лашкарбоши қарши чиқди. Карл 499 минг кишилик аскар тўплади ва “Балат” дея аталувчи жойда жанг бошланди. Тарихда бу жанг “Балату шухада” (шахидлар саройи) деб ном олган. Жанг ташландик сарой ёнида ўтгани учун шундай номга эга бўлди. 114 хижрий йилнинг Рамазон ойида ўтган бу жанг 10 кун давом этди. Аввалига мусулмонлар зафар қозона бошладилар, бироқ французлар мусулмонлар ўлжа йиғишга тушганларини кўриб ўлжаларни талашни бошладилар. Мусулмонлар эса жанг қолиб ўлжаларини ҳимоя қила бошладилар ва натижада улар улкан мағлубиятга учрадилар. Европаликларнинг айтишича, “агар Пуатьедаги жангда мусулмонлар галаба қозонганларида, улар бутун Европани қўлга қиритган бўлардилар ва ўшанда Оксфордда Куръон ўқитиларди”. Пуатьедаги жангда Абдуррахмон Гафийкий шахид бўлди. Пуатьедаги жангдан сўнг Андалусдаги ривожланиш даври ниясига етди.

АБДУРРАХМОН ДОХИЛИЙ – КУРАЙШЛАР ШУНКОРИ (114-146)

Пуатьедаги жангдан сўнг Укба ибн Хажжож Сулалий 116 йилдан 123 йилгача волийлик килди. Етти йил давомида у Францияга 7 марта юриш килди. У кудрат даврининг сўнгги волийси эди ва жангларнинг бирида шахид бўлди. Унинг ўзи асирларни Исломга даъват килар ва икки мингга якин француз Укба сабабли Исломни қабул килганди. 123 дан 138 йилгача заифлик ва низолар даври бўлди. Бу даврда мустабидлардан иборат волийлар хукмдор бўлдилар. Уларнинг орасида Абдулмалик ибн Катан бор эди. У ўлжаларни факат мудар кабиласидан бўлган араблар ўртасида таксимларди. Сўнгги волий Юсуф ибн Абдуррахмон Фахрий хижратнинг 130 йилидан 138 йилгача хукмдорлик килган. У халифатдан ажралиб чикиб, ўша пайтдаги мўминлар амирига итоат килишдан бош тортган. Франциядаги худудларнинг деярли хаммаси бой берилган ва хатто насронийларнинг янги давлати Леон пайдо бўлди. Андалусда хаворижлар пайдо бўлди, улар барбарларнинг аксариятини ўз томонларига огдириб олдилар. Хижратнинг 132 йилида Уммавийлар халифаси агдариб ташланди ва тахтни конли тўкнашувлар воситасида эгаллаган Аббосийлар сулоласининг хукмдорлиги бошланди. Кўплаб тарихчиларнинг айтишича, Андалусда хам мусулмонлар хукмронлиги ўз нихоясига етиш хавфи тугилди.

Аббосийлар ўз иктидорларини мустахкамлаш йўлида бану Умайя сулоласининг барча аъзоларини кириб ташладилар, илло кочиб кетганлар омон колди. Улар орасида халифа Хишомнинг (105-125 хижрий йиллар) набираси Абдуррахмон ибн Муовия хам бор эди. Аббосийлар тахтни эгаллаганида Абдуррахмон ибн Муовия 19 ёшда эди. Ирокда бўлган чогида кунларнинг бирида у оиласи билан уйда ўтирган бўлиб, кўзлари каттик огриётганди ва унинг олдида тўрт ёшли ўгли йиглаб кирди, уни харчанд тинчитмокчи бўлсада, уддасидан чикмади. Шунда у ховлига чикиб, Аббосийларнинг кора тугларини кўриб колди. У шу захотиёк нарсаларини йигиштириб, 13 ёшли укаси Валид билан Фуротга караб кочди. Аббосийлар аёллар ва гўдакларга тегмаслигини билиб, оиласини колдириб кетди. Фуротга якинлашиб келиб, улар дарёдан сузиб ўта бошладилар. Уларнинг ортидан кувиб келаётганлар: “Ортга кайтинглар, сизларга омонлик берамиз!” дея бакира кетдилар. Укаси Валид уларга ишониб Абдуррахмоннинг сўзига кирмай ортга сузиб кетди. Сабаби у толиккан эди. Акасининг кўз ўнгида уни ўлдирдилар. Абдуррахмон Фурот дарёсидан сузиб ўтиб, Шимолий Африкага кочишга қарор килди, чунки унинг онаси барбарлар кабиласидан эди.

У Хижоз, Мисрдан ўтиб, Кайраван шахрига йўл олди, у ерда хам Уммавийларни, хам Аббосийларни ўзига бирдек ашаддий душман деб билувчи Абдуррахмон ибн Хабиб бошлик хаворижлар исён килаётганди. Шунинг учун у Ливиядаги Барка шахрига кочишга мажбур бўлиб, у ерда 4 йил қолиб кетди. Шундан кейин у Андалусга кетишга қарор килди, бироқ бундан олдин ходими Бадрни “бану Умайяга” мойил бўлганлар билан алоқа ўрнатишга жўнатди. Ўшанда унинг ёши 23 га етганди. Боз устига, у барбарлар билан хам хат ёзиша бошлади. Бу пайтда у тузуккина сиёсатчи ва дипломат бўлиб колганди. Абдуррахмоннинг ходими Бадр хожасига Голибат-Тамимий исмли чопарни юборди. Табиатан некбин бўлган Абдуррахмон чопарнинг исмини билиб, “Алхамдулиллах, биз Аллохнинг изни билан зафар козонамиз ва ишларимизни нихоясига етказамиз”, деди. Шундан сўнг у чопар билан бирга Гибралтар бўғозини кесиб ўтди. Бу ерда уни Бадр кутиб олди. Улар биргаликда Андалус пойтахти Куртуба шахрига йўл олдилар. Бу вақтда Юсуф Фахрий шимолда навбатдаги исёни бостираётганди.

Абдуррахмон ўз атрофига Уммавийлар ва барбарларни тўплади, бироқ улар озчилик эди. Шу боис у Абу Субах Яхсубий бошлик яманликлар билан иттифок тузишга эришди.

Шундан сўнг Абдуррахмон Юсуфга мактуб ёзиб, ўзини омон колган Уммавийларнинг авлоди, халифанинг набираси экани, ҳокимиятни ўз қўлига олмокчи бўлаётганини маълум килди. Бирок Юсуф бўйсунидан бош тортиди ва унга қарши жуда катта қўшин солиб келди. Шундан кейин 138 йилнинг Зул-Хижжа ойида “ал-Мусора” дея ном олган жанг бўлиб ўтди. Мусулмонлар мусулмонларга қарши уруши жуда катта мусибат эди, аммо муаммони ҳал қилишнинг бошқа чораси қолмаганидир гўё.

Абдуррахмоннинг оти жуда учқур эди. Яманликлар у ҳақда баҳс қила туриб, Абдуррахмон жанг пайтида қочиш кетиши мумкин, деб гапира бошлади. Бу миш-мишлар унинг қулогига етиб борди. У яманликларнинг олдига келиб, отни берди ва ўрнига ҳақир миниб: “Отдан туриб қамондан ўқ ўзиш қулай эмас экан, у жуда ҳам учқур экан”, деди.

Яманликлар унинг бу ишидан ажабланиб, бу одам жанг ўртасида қорал-қарбни ташлаб қочадиганлардан эмаслигига амин бўлди. “Ал-мусора” жангида Абдуррахмон қолиб келди ва яманликлар Юсуфнинг қочаётган қўшинлари ордидан қўлай бошлади. Лекин Абдуррахмон “Уларни тинч қўйинг, душманингиз билан дўстлашмоқчи бўлсангиз (ахир улар мусулмонку), уларни бутунлай қириб ташламанг. Уларни қаттарок душманларингиз (яъни фаранглар) учун қолдиринг”, дея амр этди. У шундай ажойиб ва етук сиёсатчи йигит эди! Жангдан сўнг Абу Субах Абдуррахмонни махв этмоқчи бўлди. Бирок аксарият яманликлар унга қарши қишидан бош тортиб, “Чиндан ҳам бу одам ажойиб экан”, дедилар. Бу гаплар Абдуррахмоннинг қулогига етиб борди. Бирок у мусулмонлар ўртасидаги бирдамликни йўқотмаслик учун Абу Субахга қарши ҳеч қандай чора қўрмади. Фақат орадан 11 йил ўтиб, ҳокимиятда мушаккам ўрнашиб олганидан кейин у Абу Субахни узок йиллар мобайнида эгаллаб турган мансабидан олиб ташлади. Ушбу жангдан сўнг у Куртуба шаҳрини, Андалус жанубини эгаллаб олди ва уни Абдуррахмон Доҳилий деб аташ бошлади.

138 йилдан Уммавийлар бошқаруви бошланди ва у 34 йил давомида, хижратнинг 172 йилигача ҳукмдорлик қилди. У ҳам ишни исёнларни бостиришни бошлади, бирок 146 йилда Аббосийлар сулоласининг иккинчиси халифа Абу Жаъфар Мансур Абдуррахмонни ағдариш учун юборган Ал-Ала Хадрабий бошчилигида катта исён бўлди. Ал-Ала Хадрабий мағлуб бўлди ва шундан сўнг Андалусни қатъи қўлга уринишлар тўхтади. Абу Жаъфар ҳатто Абдуррахмонга “қурайшийлар шўқори” деб ном берди ва “Алхамдулиллахи, бизларнинг орамада денгизни тўсик қилиб қўйди”, деди.

УММАВИЙЛАР АМИРЛИГИ (146 – 300)

Юқорида айтиб ўтилганидек, Абдуррахмон Доҳилий Андалусда истикомат қиладиган мусулмонларнинг ҳалосқори бўлиб қолди. У Аббосийлар сулоласига таслим бўлмади, илло таслим бўлса, албатта ҳалокатга юз тутишини аниқ биларди, чунки Аббосийлар ўз олдида Уммавийларни йўқ қилишни мақсад қилиб олгандилар. Абдуррахмон Доҳилий уч қисмдан иборат бўлган лашкар тўплай бошлади:

1. Ислонни қабул қилган маҳаллий аҳоли;
2. Араблар, барбарлар, яманликлар;

3. Абдуррахмон томонидан сотиб олинган хамда ислом руҳида тарбияланган куллар ва насронийлар.

Унинг бошқарув даври нихоясига яқинлашганда лашкарларининг сони юз мингга етиб колди. У қилич ясайдиган устахоналар барпо этди. Шунингдек, Куртубада масжид курди (айни пайтда бу масжид черковга айлантирилган). Бу масжид қурилишига саксон минг олтин динор сарфлади. Ундан кейин “бану Умайя” сулоласидан саккиз авлод волийлари масжидни кенгайтиришда давом этдилар ва дунёдаги энг катта масжидлардан бирига айлантирдилар. У, шунингдек, пул зарбхонасини қуриб, “бану Аббос” сулоласи бошқараётган халифаликдан фарқ қиладиган маҳаллий тангаларни зарб эта бошлади. У бобоси Хишомдан ибрат олган ҳолда дунёдаги энг катта “Расафа” боғини барпо этди. У бутун дунёдан дарахт қўчатларни келтириб эди. Қўприқлар, қалъалар қуриб, Андалуснинг барча вилоятларини йўллар билан боғлади.

Ўша пайтда шимоли-ғарбдаги Леон ва шимоли-ғарбдаги Франция асосий душманлар эди. У ўрта чегара марказлари ўрнатди:

1. Сарагоса
2. Салим
3. Леон тарафида яна битта қалъа.

У йилнинг ҳар ёз мавсумида албатта Франция томонига юришлар уюштирарди.

Мамлакат бюджетини ў ўрта қисмга бўларди:

1. Армияга
2. Давлатнинг қундалиқ ишларига
3. Мухтамак иқтисодий бўҳрон ҳолатига захира жамғармаси.

Тартуша, Барселона, Мария ва бошқа шаҳарларда қучли флот барпо этди. Тарихчи Ибн Хайан ал-Андулисий уни буюк саркарда ва лашкарбоши сифатида таърифлаган. “Ў оқил, беозор, билимдон, журъатли, зийрак ва салобатли эди. Ў қўтарилишга жуда енгил, ҳеч қачон бекор ўтирмас, доим бирор иш билан машғул эди. Ў жуда меҳрибон ва саҳий, гапга чечан, жаноза намозларига борар ва баъзида уларни ўзи бошқарарди, жума ва ҳайит намозларини ўтиб берар, мавъизалар қилар, қасал одамларни зиёрат қилар, доим нималаргадир интиларди. Билим доираси нихоятда қенглигига қарамай, ў бошқа лашкарбошилар ва олимлардан маслаҳат олишдан оқ қилмасди. Бу қинакам мўминнинг сифати бўлиб, улар ҳеч қачон бекор ўтирмайдилар ва доим дунёвий ва ҳам ўҳровий соҳаларда фойдали иш билан машғул бўладилар. Бугунги қунда бекорчи, фойдасиз ишларга шўнгиб қетган ёшларимиз бундан ибрат олишлари лозим.

Абдуррахмон халқ орасида тансоқчиларсиз юрарди, ҳолбуки бу ўша даврдаги ҳукмдорлар ўчун одатий ҳол эди. Ў одамларнинг ҳулафои рошидинларнинг иккинчиси бўлган Умар ибн Хаттобга, унинг боши остига ёстик ўрнига тош қўйиб, остига қопонини ёпиб ётганини қўриб гапирган гапларини ёдга олди: “Сен бизларга бош бўлдинг ва бизларни самимий ва адолатли тарзда бошқардинг, шунинг ўчун сен хотиржам ўҳлашинг мумкин, ё Умар!”

Бир қуни бизлар ўчун қизикарли ва ибратли воқеа содир бўлди. Унинг олдида бир одам қелиб, бошқаларнинг ҳузурида ниманидир сўраб илтимос қилди. Абдуррахмон унинг илтимосини бажариб шундай деб айтди: “Агар сенда яна қандайдир эҳтиёж ёки муаммо пайдо бўлиб қолса, бу ҳақда бир вароқ қогозга ёзгинда бизга бер, илло одамлар сенинг муаммоларинг ҳақида билмасинлар. Бироқ бу қогоз парчасини бизга беришдан аввал сен уни самимий илтижо ва ниёт билан Сенинг ва бизнинг Роббимизга беришинг қерак бўлади”.

Шу йўл билан у одамларни биринчи навбатда ёрдам сўраб Аллох Таолога мурожаат қилиш кераклигига ўргатарди.

Кариб, умри поёнига етиб бораётган пайтда у ўзидан сўнг кимни ворис қилиб қолдириш ҳақида ўйлай бошлади. Унинг икки ўгли бўлиб, бирининг исми Хишом, иккинчисиники Сулаймон эди. Абдуррахмон уларни узок вақт синовдан ўтказиб, ўйлай-ўйлай ўзидан сўнг ворислиққа Хишомни танлади. Кўпчилик Хишомни ўз даврининг улуг халифаси Умар ибн Абдулазизга ўхшатарди.

Хишом ибн Абдуррахмон 8 йил ҳукмдорлик қилди (172-180 х.й.). У олим эди, араб тилини ёйишда жидду жихд кўрсатди. Хатто яҳудийлар ва насронийларнинг ўқув марказларида ҳам араб тили ўқитиларди. У шунингдек, моликийлар мазҳабини тарғиб қилди. Ундан кейин ўгли Хакам ибн Хишом ибн Абдуррахмон 180-206 хижрий йилларда ҳукмдорлик қилди. У шеърят ва шикор мухлиси эди. Шундай бўлишига қарамасдан, Хакам ибн Хишом жуда шавкатсиз инсон бўлиб, халқни солиқлар билан эзиб қўйди. У исёнларни жуда аёвсизлик билан бостирар, исёнкорларнинг уйларига ўт қўяр, ўзларини эса давлатдан бадарга қиларди. Бирок у шимолга юришларини ҳам давом эттирарди. Халқига нисбатан шавкатсиз муносабатда бўлгани учун Аллох баъзи шаҳарларни, мисол учун, Барселонани насронийлар қўлига ўтказиб қўйди.

Кейинрок бу шаҳарлар ўрнида янги насроний давлати – Арагон пайдо бўла бошлади. Бирок Аллохнинг раҳмати туфайли у ўлимидан икки йил олдин Оламлар Парвардигори олдида тавба қилди, халқидан кечирим сўради ва ўзига ворис этиб ўгли Абдуррахмон ибн Хакам ибн Хишомни тайинлади. Тарихда у Абдуррахмон II номи билан танилди. Шундай қилиб, ибн Хишомдан сўнг янги ҳукмдор – унинг ўгли Абдуррахмон Иккинчи келди ва хижратнинг 206 йилидан 238 йилигача ҳукмдорлик қилди. У яхши, юмшоқ кўнгилли инсон бўлиб, илм ва олимларни хуш қўрар, шунинг учун унинг даврида Андалуснинг барча бурчакларида маърифат гуркиради. Унинг даврида Аббос ибн Фарнас исмли математик яшаган бўлиб, сунъий канотлар ёрдамида бошқарилувчи парвоз аппаратини ясашга уринган ва Куртуба масжиди минорасидан сакраб, эсон-омон ерга қўнган эди. У шунингдек, сув соатини, кум соати учун (кремнийдан) шиша ва хатто дельтапланнинг биринчи прототипини ихтиро қилган. У, шунингдек, сиёҳ ручкаси учун перони ихтиро қилган.

Абдуррахмон II бутун дунё бўйлаб ва хатто Бағдоддаги олимларни ҳам Андалусга таклиф қилди. Куртубадаги энг катта кутубхонани қурди. Бу кутубхона катталиги жихатидан факат Бағдоддаги кутубхонадан ортда қолган. Шунингдек, савдо-сотик жуда ривожланиб кетди, боғлар, саройлар барпо этилди. Тарихчиларнинг айтишича, бу даврда Андалус кўчаларида кашшокларни топиб бўлмасди. Ўша даврда, хижратнинг 230 йилида викингларнинг Ишбилияга юриши содир бўлди. Улар шаҳарни бутунлай вайрон қилдилар, аҳолини тунаб, аёлларни зўрладилар ва шундан кейин Мария, Мурсия ва бошқа шаҳарларга ҳужум қилдилар. Абдуррахмон II лашкар тўплаб, викингларга қарши уруш очди. Жанг юз кун давом этди ва нихоят мусулмонлар галаба қозондилар. Душманнинг 35 га яқин кемаси чўктирилди. Мусулмонлар зафар қучиб, викинглар ортга қайтдилар.

Ушбу воқеадан сўнг у биринчи навбатда Ишбилия шаҳрини улкан девор билан ўраб қикди, чунки бу шаҳар Атлантика океанига оқувчи дарё киргокларида жойлашгани ва кўпчилик унга осонгина етишардилар. У иккита жуда қудратли флот барпо этди: бирини Атлантика океанида ва иккинчисини Ўртаер денгизда. Шунингдек, 234 хижрий йилда Балеар ороллари кайтадан фатҳ этди.

Шундан сўнг, 238 йилдан 300 йилгача (62 йил) ожизлик даври бошланди. Бу давр мобайнида бор-йўги уч киши хукмдорлик килган:

1. Абдуррахмон II нинг ўгли - Мухаммад
2. Мухаммаднинг биринчи ўгли - Мунзир
3. Мухаммаднинг иккинчи ўгли – Абдуллох

Ожизликнинг сабаби нимада эди?

1. Муслмонларга келган бойлик тўлиб-тошиб кетди. Бу ҳолат муслмонларни фитнага учратди.
 2. Зирёб – Багдоддаги Иброхим Мавсалийнинг шогирди. У кўшикчи ва мусикачи бўлиб, Аббосийлар халифасига жуда ёкиб колганди. Бирок унинг устози шогирдига ҳасад килиб, тухмат уюштирди. Окибатда саройдан хайдалган Зирёб Андалусга йўл олди. У ерда ҳам хаммани овози билан ўзига ром эта бошлади. У одамларни кўшик айтишга, мусикага, модага, тансик таомларга ва бошқа иллатларга ўргата бошлади. Окибатда кўшикчилар кўпайиб кетди, одамлар раксга туша бошладилар. Улар Зирёбни Куръондан ва ҳадислардан кўра кўпроқ тинглай бошладилар. Хатто бугунги кунда ҳам одамлар Зирёбни танийдилар ва у маданият ва маърифатни таркатган деб гапирадилар, холбуки аслида у Андалус таназзулининг энг катта сабабчиларидан бири бўлган эди.
 3. Умар ибн Хафсун – келиб чиқиши Андалусдан бўлган карокчи. У жанубда исён бошлади ва жанубий Андалуснинг деярли барча қисмини забт этди. Бирмунча вақт ўтиб, у насронийликни қабул қилди ва 286 йилда ўзини Самуил деб атаб бошлади. Шундан кейин унга шимоли-ғарбдаги насронийлар ёрдам кўрсата бошлади.
 4. Баъзилар ҳокимиятни эгаллаш учун бир-бирларини ўлдира бошладилар, деярли барча шаҳарлар марказий Куртуба бошқарувидан ажралиб қикди.
 5. Шимолий Африкада Фотимийлар давлати пайдо бўлиб, мамлакатдаги деярли барча суннийлар қириб ташланди. Фотимийлар шиаларнинг энг ашаддий оқимларидан бири бўлган.
 6. Яна бир насронийлик давлати – Навара пайдо бўлиб, шимолдан таҳдид сола бошлади.
 7. Хижоз, Хуросон, Шом, Табаристон ва бошқа мамлакатлар тарқоклашиб кетди. Уларнинг баъзиларида қарромийлар, бошқаларда эса деярли адашганлар ҳокимият бошқарувига қелдилар. Аббосийлар фақат Багдодга ва унга яқин баъзи ҳудудларга эгалик қилардилар.
- Ўёки ҳеч қайдан нажот йўқдек, бирок бу давлатдаги кўп нарсаларни ўзгартира олган одам ўртага қикди ва Андалус яна бир бор бутун Европадаги энг қудратли давлатга айланди.

УММАВИЙЛАР БОШҚАРУВИ ДАВРИ (300 – 366)

Хижратнинг уч юзинчи йилида Абдуллох ибн Мухаммад ибн Абдуррахмон II вафот этди. Халк ўртасида ички низолар содир бўлаётганди. Абдуллохнинг халифа бўлишга ярайдиган ўгли бор эди, лекин у 278 хижрий йилда ўлдирилганди. Бирок унинг Абдуррахмон исми набираси бўлиб, отаси ўлдирилган пайтда бор-йўги уч хафталик эди. Мана, 22 йил ўтиб тахминан 300 хижрий йилда Абдуррахмон ибн Мухаммад ибн Абдулло ибн Абдуррахмон II ҳамма нарсани ўзгартириб юборди: заифлик ўрнига кудрат, таркоклик ўрнига бирлик, хорлик ўрнига буюклик кайтиб, Андалусни дунёдаги энг кудратли давлатлардан бирига айлантirdи.

Уни бобоси такводорликда тарбиялаган, хар бир ишда Аллохга таваккал қилиб, доно ва жасур инсон бўлиб етишди. У бор-йўги 21 ёшда эди ва хикмат эгаси бўлган бу йигит тарихни ўзгартириш нима ишларни қилди?

1. У вазирларни ва лашкарбошиларни алмаштира бошлади, ахлоқсизларни йўқотиб, давлат лавозимларига такводор одамларни тайинлади.

2. У олимларнинг мартабасини кўтариб, ўзи Аллохнинг шариатида бутун вужуди билан бўйсунди. Кунларнинг бирида ўша даврнинг буюк уламси Мунзир ибн Сайид жума хутбасида Абдуррахмон саройининг қурилишига жуда кўп пуллар сарфланиб, исрофга йўл қўйилганини айтди ва мавъизасини шундай давом эттирдик, Абдуррахмон уйга қайтиб “Аллохга касамки, Мунзир факат мени назарда тутиб гапирди”, деб айтди.

Аёнларидан бири унга “Агар у сенга маъкул келмаган бўлса, уни олиб ташлайлик”, деди. Абдуррахмон унга эътироз билдириб, “Нахотки мен Мунзир ибн Сайид каби одамни четлатсам? Бунақаси ҳеч қачон бўлмайди! Аллохга касамки, Киёмат кунида Аллох ҳузурида мени Мунзир каби ҳимоя қиладиган одам топилмайди” деди. Чиндан ҳам уламолар ҳукмдорларнинг тарбияси учун масъулдирлар.

3. У исёнларни бостиришга ва бу ишни муртад Самуилдан (насронийликни қабул қилган Умар ибн Хафсун) бошлашга қарор қилди. Икки ой давомида у Куртуба лашкарларини тўплади ва Самуилдан Устужа шаҳрини, 2-3 ой ўтиб 70 қалъаси бор Жайан шаҳрини қайтариб олди. Жайанни қайтариб олиш учун уч ой: Шаъбон, Рамазон ва Шаввал кетди. Муртад Самуилни шимолда насронийлар, жанубда эса фотимий шиалар қўллашарди. Аммо Абдуррахмон улкан мусулмонлар армиясига эга бўлган Ишбилия шаҳрини ишғол этишга қарор қилди ва шундан сўнг Жанубга юриш қилиб, Гибралтар бўғозини эгаллади ва фотимийлардан қиладиган хар қандай муҳтамак ёрдам йўлини қесиб қўйди. Шунда Самуил сулх таклиф қилиб, эвазига 162 та қалъани топширишга ваъда қилди. Абдуррахмон муваққат сулҳга рози бўлди. Шундай қилиб, Андалуснинг 1/6 қисми Абдуррахмон қўлига ўтди.

Шундан сўнг Абдуррахмон насронийлар шимолдан туриб қўзғолон қўтарган мусулмонларга қарши ҳужум қилганини билиб қолди ва лашкар тўплаб, диндошларига ёрдамга шошилди ва бу юришга икки йил кетди. У Куртубага жуда катта ўлжалар билан қайтди ва халққа ҳақиқий ҳукмдор қандай бўлиши кераклиги намунасини кўрсатди. У халққа асосий душман насронийлар эканини кўрсатди ва мусулмонларни ўзаро низолардан қайтарди.

304 йилда Куртуба шаҳрига қайтганида уни хушхабар қутаётганди – Сарагоса шаҳри ўз ихтиёри билан Абдуррахмонга таслим бўлди.

Самуил 306 йилда 66 ёшида исломга қайтмай, муртад холида вафот этди. Абдуррахмон имкониятдан фойдаланиб, Андалуснинг бутун жануби-шарқий қисмини эгаллайди.

308 йилда Тулейтула шахрига юриш бошланди ва мусулмонлар бу шахарнинг химояси жуда мустахкам бўлишига карамай галаба қозондилар. Шу йилнинг ўзида шимолда насронийларга қарши юриш бўлиб ўтди: уч ойлик курашдан сўнг мусулмонлар яна зафар қучдилар ва Салим шахрини ўз назорати остига олдилар.

312 йилда – Навар давлатига қарши юриш уюштирилиб, пойтахти Мамбалона забт этилди.

Абдуррахмон 38 ёшга етганда бутун Андалусни бирлаштирди ва насронийларнинг баъзи шахарларини забт этди. 16 йил давомида у бутун давлатни қайтариб олди. Тарихда у Абдуррахмон Носир номи билан қолди.

316 йилда Абдуррахмон Носир ўзини мўминларнинг амири, Андалусда халифалик эълон қилди. Шундай қилиб, хижратнинг 400 йилигача Уммавийлар халифалиги даври бўлди. У бу ишни фотимийлар Шимолий Африкада ўз халифалигини эълон қилганларидан сўнг “Бунга мен ҳақлироқман”, дея амалга оширди. 319 хижрий йилда у Шимолий Африкага юриш қилиб, фотимийларнинг 2 та шахри – Танжа ва Сабтани қўлга қиритди.

323 йилда Сарагоса шахрининг ҳокими Мухаммад ибн Хишом насронийлар билан бирлашиб, Абдуррахмонга хиёнат қилди.

Абдуррахмон ўша захотиёқ қалъалардан бирини забт этиб, Мухаммаднинг кўз ўнгида хиёнаткорларни қатл этади. Мухаммад ибн Хишом Аллохга тавба қилиб, Абдуррахмонга таслим бўлади. Носир унинг узрини қабул қилиб, ҳокимлик лавозимида қолдиради. Бу чинакамига ажабланарли воқеа бўлиб, бундан кейин ҳеч қандай хиёнаткорликлар бўлмайди.

325 йилда Арагон давлатига қарши юриш Барселонани тўлиқ қайта қўлга олиш билан якун топади.

327 йилда эса у юз минг кишилик қўшин бошида туриб, Леон давлатига қарши юриш қилади ва қатта “Хандак” жанги бўлиб ўтади. Бу жангда Абдуррахмон ҳатога йўл қўяди. Мисоли Хунайн жанги қайта бўлиб ўтгандек, эллик мингга яқин мусулмон аскарлари ўлдирилади ва асирга олинади. Улар мағлубият аламини тортиб жанг майдонини тарқ этадилар. Носир ўз ҳатосини англаб, ўзи устида ва халқ билан ишлашни бошлайди.

Уламолар одамларни исломга даъват қилишни бошлайдилар, тўғри эътиқодларни тушунтирадилар ва мусулмонларнинг руҳини қўтарадилар, чунки мағлубият мусулмонлар қалбларидаги ҳатоликлар боис содир бўлганди.

329 йилдан 335 йилгача у Шимолга юришлар қилади ва насронийларнинг учта давлати жизъя тўлашга рози бўлади. У бутун дунё вакилларини қабул қилиш учун Захро шахрини қуради, унда учта қасабаси бўлади:

1. Қўриқчилар, муншийлар ва ходимлар учун
2. Вазирлар учун
3. Халифалик саройи, уни бутун дунёдан, шу жумладан, Константинополь, Бағдоддан ва бошқа шахарлардан келтирилган қурилиш материалларидан қурадилар. Бу саройнинг мусулмонлар мамлакатлари ичра мисли йўқ эди.

Қуртуба шахрида ярим миллион аҳоли яшарди, ўшанда бу шахар қатталиги бўйича Бағдоддан кейин иккинчи ўринда турарди. Шахарда 13 мингга участкали уйлар, 28 та қатта истироҳат боғи, уч мингта масжид, ҳайвонот боғлари ва қўплаб бошқа иншоотлар бор эди. У Қуртуба шахридаги масжидни ҳаддан зиёд кенгайтириб юборди.

У барча шахарларда қурол-аслаҳа устахоналарини барпо этди, деҳқончиликни ривожлантирди, унинг 200 га яқин кemasи бор эди. Мамлакатда олтин, қумуш қазиб чиқариларди, бозорлар очиларди, шунингдек, қундузги, тунги ва денгиз миришаблари

хизмати ташкил этилганди. Миршаблик тузилгани боис кўплаб исён ва кўзголонлар тўхтади. У апелляция судларини ташкил этди. Абдуррахмон Носир шунингдек, Куртубадаги кутубхонани кенгайтирди, унда 400 мингга якин китоб сақланарди. У халифа бўлган даврда янги касб-хунарлар пайдо бўлди.

Европадан тинмай делегациялар келарди: Германия, Италия ва бошқа мамлакатлар дўстлик истардилар, катта-катта совгалар тухфа этардилар. Англия киролидан хатто фарзандларининг Куртуба университетида ўқишига ижозат берилишини сўровчи мактуб ҳам келди.

Абдуррахмон Носир 300-350 йилларда ҳукмдорлик килди, У ўрта асрларнинг Европадаги энг буюк кироли бўлган. У 350 хижрий санада 72 ёшида вафот этган. Канчалик буюк ва давлатманд бўлишига карамай, у жуда такводор инсон эди, тез-тез истигфор айтиб турарди. Бир куни шундай воқеа содир бўлди: Андалусда узок вақт кургокчилик давом этгани боис мусулмонлар ёмгир сўраб далага чикдилар (солатул-истиско). Уларни бошлаб чиккан имом Мунзир ибн Сайид одамлар орасида Абдуррахмонни кўрмай, саройга бир болани чопар килиб жўнатди. Бола саройга югуриб келиб Абдуррахмонни ерда, жун матодан тикилган либосда, йиглайвериб кўз ёшлари соқолини ҳўл килиб ташлаган холда топди. У Аллохга муножот килиб: “Эй Парвардигорим, мана менинг тожим – Сенинг Кўлингда! Нахотки мен каби осий банданг туфайли менинг гуноҳларим учун халкимни жазоласанг? Ахир Сен Алийм ва Хаким Зотсан. Ё Парвардигоро, менинг гуноҳларим учун халкимни жазолама”, дея дуо килганини эшитган бола ортга кайтади ва Мунзир ибн Сайидга кўрган-эшитганларини айтиб беради. Мунзир унга: “Хой бола, суюн ва одамларнинг олдига бор ва ўзинг билан ёмгирни олиб кет, чунки Аллох ёмгирнинг ерга ёгилишига ижозат берди. Бу заминдаги буюк инсон таслим бўлган экан, Буюк Холик одамларга Ўз раҳматини аямайди”. Абдуррахмон Носирнинг вафотидан сўнг унинг кундалигини очиб кўришганида, умри бўйи 14 кун истирохат олишга имконияти бўлгани маълум бўлди.

Ундан кейин унинг ўгли Хакам ибн Абдуррахмон 47 ёшида тахтга ўтирди ва 16 йил ҳукмдорлик килди. Унинг ўзи олим эди ва уни “китоб ишкибози” деб атардилар. Унинг даврида барча фан соҳаларда улкан юксалишлар бўлди. У яна битта “Ал-Мактабатул-Амавия” (Уммавийлар кутубхонаси) кутубхонасини барпо этди. У турли соҳалардаги илмий китобларга минг динордан пул тўлар ва бу китобларни асосан ўзларининг хуснихати билан танилган андалуслик хаттот аёллар таржима килиб кўчиришарди. Улар билим таркатиш билан шугулланардилар.

Андалус аёлларининг хуснихати бутун дунёга маълум бўлган ва кўпчилик хатто атайлаб уларнинг хуснихати билан битилган китобларни сотиб олиш учун келардилар. Когоз ва сиёх ишлаб чиқариш соҳаси ҳам жуда ривожланди. Хатто Рим Папаси коғозни Андалусдан сотиб оларди.

Камбагаллар бепул ўкитиларди. Унинг даврида илк бор олимларга улар савдо ва тижоратга чалгимай фақат билимини ошириш билан машғул бўлишлари учун маош тўлана бошлади. Насронийларнинг Андалусга ҳужум қилишга уринишлари ҳам бўлиб турди, бироқ у зудлик билан кўзголон ва ҳужумларни бартараф қиларди. Ўзининг ҳукмдорлиги пайтида Шимолий Африкага юриш килиб, Магрибнинг барча ўлкаларини забт этди.

АМИРЛАР БОШКАРУВИ ДАВРИ ВА ДАВЛАТДАГИ ГАЛАЁНЛАР (366-412)

Хакам ибн Абдуррахмон ўлими олдидан катта хатога йўл қўйди: у тахтга ворис этиб 12 ёшли ўгли Хишомни колдирди. Бу воқеа 366 хижрий йилда содир бўлди. Валиахд жуда ёш бўлгани боис унга уч кишини васий қилиб тайинлади:

1. Онаси Субх
2. Ички ишлар вазири – Мухаммад ибн Аби Амир
3. Бош вазир Хожиб Жаъфар ибн Усмон Мусхафий.

Шундан сўнг ички ишлар вазири бош вазирни зиндонда ташлайди ва катл этади ва бу ишни у жуда айёрлик ва кабиҳлик ила амалга оширади.

Амалда унинг ўзи – вазир Мухаммад ибн Аби Амир ҳукмдорлик қиларди. Бу шахс – Мухаммад ибн Аби Амир Андалус тарихидаги улкан сўрок белгиси бўлиб колган: у қандай қилиб мусулмонларни зимдан ўлдириш каби кабиҳ ишлар билан бирга насронийларга қарши муваффақиятли юришларни амалга ошириш каби сифатларни ўзида жамлаган бўлиши мумкин?

Ҳукмдорлик тизгинини эгаллаш йўлида у жуда кўп одамларни катл этган, бироқ айнан у Андалусни бошқариб келганди. Ўз мавқеини қучайтириш учун у Андалус армиясининг генерали Голиб ибн Абдуррахмоннинг кизига уйланди ва бирмунча вақт ўтиб у армияни ўзига бўйсундириб олиш учун қайнотасини ҳам ўлдиради.

371 хижрий йилда Мухаммад ибн Аби Амир ўзини Хожиб Мансур деб атаёт бошлади.

Одатда бундай исмларни ўзларига халифалар қўйишарди. Унинг амрига қўра хутбаларда унинг номи қўшиб ўқиладиган бўлди. У Куртубадан шарқда жойлашган янги Захира шаҳрини қурди ва пойтахтни ўша ерга қўчирди. Боз устига, унинг буйруғи билан тангаларни унинг номи билан зарб эта бошладилар.

391 йилда хали халифа бўлмай туриб у Хишом устидан шафеъликни ўз ўғли Абдулмаликка топширади.

396 йилда у ўзини Маликул-Карим деб атаёт бошлади. Бундан буёғига у барча муҳим лавозимларга факат ўзининг қабиладошларини тайинлайдиган бўлди ва армияга ҳам асосан барбарларни тўплади.

392 йилда у вафот этади. Барча салбий жихатлар ва қон тўкилишларга қарамай, у энг юқори даражадаги жангчи бўлган эди. У Шимолга 54 марта юриш қилиб, барчасида ғалаба қозонди. У Шимолдаги қўплаб ерларни фатҳ қилди ва Леон давлатини ўзига бўйсундирди. Бир сафар у бор-йўғи уч нафар муслима аёлни асирликдан озод қилиш учун бутун лашкарини насронийларга қарши қўтарди, чунки ўшанда улар ўртасида мусулмонларни асирга олиш мумкин эмаслиги тўғрисида шартнома бор эди. У Куртуба шаҳридаги масжидни қенгайтирди ва унинг даврида қўзғолон ва исёнлар бўлмади. У ўзига юришлардан қайтганида чопонидаги қангни бир шиша идишга қоқишни одат қилиб олди ва ўлганида бу идишни ўзи билан бирга қабрга қўйишни амр этди.

Унинг ўғли Абдулмалик Хишомга васий эди ва ўша пайтда халифа 38 ёшга қирди, бироқ Абдулмалик 399 йилда ҳарбий юришлардан бирида вафот этади ва унинг ўрнини укаси Абдуррахмон эгаллайди. У ичқувчи ва зиноқор бўлгани учун халқнинг назаридан қолган эди. Халифа Хишомни алдаб, шартномага қўл қўйдириб олади, ҳужжатда унинг ўлиmidан кейин Абдуррахмон халифа бўлиши қўзда тутилади. Бу шартнома ҳақида эшитган халқ қаттиқ қазабланади, аммо унинг қучи йўқ эди. Бир сафар ўша Абдуррахмон юришлардан бирига сарқарда бўлиб қетганида Уммавийлар вазиятдан фойдаланиб, халифа саройига қирадилар ва Хишомни ағдариб, ўрнига Уммавийлардан бўлган ўз

одамини кўядилар. Бу одамнинг исми Мухаммад ибн Хишом ибн Абдулжаббор ибн Абдуррахмон Носир султон Носирнинг эвараси эди. Ана шундан кейин давлат таназзулга юз тутишни бошлайди. Аслида эса давлат таназзули анча вақт олдин, Абдуррахмон Носир давридаёқ бошланганди. Бунинг сабаблари куйидагилар эди:

1- сабаб: улкан бойлик ва ҳаётга кўнгил кўйиш.

“Аз-Захро” саройи бошдан-оёқ тилла ва қумуш билан жихозланганди. Мусулмонлар олтинларни ва ўлжаларни сигдира олмай, қаерга қўйишни билмай қолдилар. Қунлардан бирида Абдуррахмон Носир аёнлари ва шаҳарлар ҳокимлари қуршовида ўзининг олтин саройида ўтирар экан, “бунаканги саройни бирор киши қурганини биласизларми?” деб сўрайди. Бунга жавобан улар “йўқ, биз бунинг мислини қўрмаганмиз ҳам эшитмаганмиз ҳам”, деб жавоб берадилар ҳамда бу шаҳарни ва саройни қурган халифани қўқларга қўтариб макташни бошлайдилар.

2-сабаб: Бор-йўғи 12 ёшга кирган Хишом валиахдликка тайинланди

3-сабаб: Харбий юришлардан мақсад ўлжа тўплаш бўлиб қолди.

Уммавийлар тахтга ўтказиб қўйган Мухаммад ибн Хишом яхши раҳбар эмасди. У яманликалар ва барбарларни ўлдиришга бошлади. Барбарлар Мухаммадга қарши Шимолдан ўзларининг одамини – Абдуррахмон Носирнинг авлодидан бўлган Сулаймон ибн Хакамни олиб келиб, ўзларига бошлиқ этиб тайинлади. Шундан сўнг қарама-қаршилиқ авж олди. Қучлар тенг эмас эди. Барбарлар Кастилия қиролидан ёрдам сўрадилар ва ғалаба қозондилар. Сулаймон мамлакатда ҳокимият тизгинини қўлга олди. 22 йил ичида (399 хижрий йилдан бошлаб) 13 та халифа алмашди.

Мухаммад ибн Хишом Тартуша шаҳрига қочиб, бир яманлик билан бирлашди ва улар биргаликда Барселона қиролидан ёрдам сўрагани жўнадилар. Оқибатда улар Сулаймонни мағлуб этдилар. Бирок бу яманлик Мухаммад ибн Хишомни ўлдиради ва ҳокимиятни ўз қўлига олади. Бу яманлик Хишом ибн Хакамни қайта тахтга ўтказиб, унга васийлик қила бошлайди. Шу пайтда Сулаймон яна бир бор Кастилия қиролига ёрдам сўраб мурожаат қилади. Қирол эса халифа Хишомга мурожаат қилиб: “Сулаймонга ёрдам бермасам, менга нима берасан?” деб сўрайди.

Халифа бунинг эвазига Шимолдаги барча қалъаларни бериб юборади. Бир-бирини ағдараётган султонлар боис ҳатто ортидан ҳатолар содир этилади.

Сулаймон 403 йилда лашқар тўплаб Қуртуба аҳлига ҳужум қилади, яманликлар Балансияга (Валенсия) қочадилар. Сулаймон халифа Хишомни ағдаради ва 4 йилдан сўнг барбарлар Сулаймонни ағдариб, ўрнига барбарлардан бўлган Али ибн Хамудни қўядилар.

Ҳокимиятни ағдариш ва ўзаро низолар хижратнинг 412 йилигача давом этади.

412 йилда уламолар, қабила оқсоқоллари тўпланиб, Уммавийлар бошқарувини бекор қилишга қелишиб оладилар ва қенгашга раис этиб Абул-Хазм ибн Жуавхани сайлайдилар. Бирок бу қенгаш фақат Қуртуба шаҳрини назорат қила оларди. Уч-тўрт йил ўтиб Андалус парчаланиб, етти қисмга бўлиниб кетади. Кейинроқ эса улар ўрнида яна 22 та майда мустақил давлат пайдо бўлади.

ПОДШОХЛАР ГУРУХИ ДАВРИ (422 – 478)

Гўёки ҳеч қандай умид йўқ, қаердан ёрдам келиши номаълум, ушбу бошбошдоклик даврида вазият яхши томонга қандай ўзгариши мумкин? Андалус тарихига назар ташлайдиган бўлсак, бу қаби саволларнинг тез-тез юзага келиши табиий. Мусо ибн Нусайр фатхлари даврида юксалиш бўлган, шундан кейин волийлар бошқаруви даврида таназзул бўлди; сўнгра Абдуррахмон Дохил даврида яна юксалиш ва шундан кейин яна кулаш; кейин Абдуррахмон Носир даврида яна юксалиш ва ундан кейин яна тушқунлик. Бунақа ҳолат нафакат Андалусда, балки бутун Ислом тарихида кузатилади...

Мусулмонларнинг энг катта мусибати шундан иборат эдики, улар бир-бирларига қарши уруш олиб бориш учун насронийлардан ёрдам сўраб мурожаат қилардилар.

Мазкур кичик қалъаларнинг барча ҳукмдорлари Кастилия қироли Алфонсо VI га хирож тўларди, илло Батлайос давлатининг ҳукмдори Мутаваккил ибн Афтас тўламасди ҳолос. Қунлардан бир қуни Алфонсо унга чопар юбориб, “Бошқалар қаби хирож тўла”, деб ёзилган номани топширди ва Мутаваккил унга шундай жавоб қайтарди:

“Қўлимизга румликларнинг буюқ қироли номидан дахшатли таҳдидлар битилган нома қилиб тушди. Аммо қошки эди у Аллохнинг буюқ лашқари борлигини ва У бу қўшин ёрдамида ислом динини қўллаётганини ва зафар қозонувчи қилиб қўйганини билганида эди. Улар қофирлар олдида буюқ ва мағрурдир. Улар Аллох йўлида жанг қилиб, ҳеч қайси одамлардан қўрқмаслар. Улар тавба ва итоатқорлик билан Аллохга яқиндилар. Бордию Рум юлдузи ҳозир порлаб қолган бўлса, бунга Аллох изн берган ва бу Аллох ҳақиқий мўъминлар қимлигини билиш, ярамасларни мўминлардан ажратиш ва қимнинг мунофиқлигини билиш учун қилган. Сен (о, Алфонсо) қўраётган аҳвол қатъат бизнинг қуноқларимиз самарасидир. Агар бизнинг сўзимиз бир бўлганида эди, сен билан нима қилишимизни оталаринг қаби қўрган бўлардинг. Чиндан ҳам бобонг ўзини мусулмонларнинг қуришидан ихота қилиш учун ўз қизини тухфа сифатида юборгани. Агар биз жуда озчилик ва маҳлуқлар ёрдамида қосуво бўлганимиз тақдирда ҳам, ўртақда денгизлар ва тўсиклар йўқ. Ўртақда қатъат қиличлар ва жанглар бор. Биз қусратни қатъат Аллохдан олақиз, у бизга ёрдам беришга ошиқайтган қаришталарни юборади. Ва сизлар биздан икки қарсани қутишингиз мумкин: сизнинг устингиздан зафар қозонишимиз ёки Аллох йўлида қонларимизни қидо қилиб Жаннатга қиришимиз. Аллохнинг қузурида сен тақлиф қилаётгандан ҳам зиёда яхшиликлар бор, Аллох бизни қамдан йироқ қилиб, устингизда қатъатни қикин қилади!”

Ушбу мақтубдан сўнг Алфонсо бирор марта бўлса ҳам унинг ерларига қирмади.

Шу қайтнинг ўзида Сарагоса ҳукмдори вафот этиб, ундан икки ўғил қолади. У ўғиллари ҳафа бўлиб қолмасликлари учун давлатни икки қисмга бўлиб, икковига беради. Шундан кейин ўртадаги қегарани белгилаб олиш борасида тортишувлар бошланади, ақа-уқа бир-бирига қарши қикиб Арагон давлатидаги насронийлардан ёрдам сўрайди. Улар қози бўлиб Сарагоса йўлида Бербештер шаҳрига қожиали ҳужум уюштирадидлар. Қирк қун давомида улар мусулмонларни қамалга олиб, биринчи қуннинг ўзида қирк минг мусулмон бўғизланади. Ётти минг қуслима асирга тушади ва кейинчалик Византия қиролига ҳадя сифатида юборилади.

456 йилда Балансия (Валенсия) шаҳрида 60 минг мусулмон қатл этилади. Бу Андалус тарихидаги энг қожиали саҳифалардан бири бўлиб қолди.

Ўша қайтда ҳам аҳволни тузатишга уринган буюқ алломалар бўлган, бирок натижа бўлмаган. Уларнинг орасида Ибн Хазм, Ибн Абдул-Барр, Ибн Хаъан ва бошқалар бор эди. Улар ҳукмдорларни насронийларга қарши бирлашишга қакирдилар, бирок тахт истагида ҳеч қим қулоқ солмади.

478 йилда Тулейтула шахри маглуб бўлди, шундан кейин бутун Ислон дунёси ларзага келди. Таназзул куйидагича содир бўлди: шимолдаги насронийлар хукмдорларидан бири ўз халкининг газабига учраб, Тулейтула шахрига кочиб келиб, мусулмонлар хукмдоридан бошпана сўради. У шахарда тўккиз ой яшади. Бу номи баланд мусулмон ҳокими насронийга бутун шахарни кўрсатди, Аллохнинг душманларига кўрсатилиши мумкин бўлмаган нарсаларни кўрсатиб, уни ўзига дўст тутди. Шундай қилиб у тўккиз ой давомида барча сирларни билиб, ўз юртига қайтди ва яна қайта ҳоким бўлиб олади. Унинг биринчи қилган иши лашкар тўплаб, Тулейтула шахрига хужум қилиш бўлади ва мақсадига эришади.

Шундан кейин жанубдаги Ишбилия шахри камалга олинди. Бирок насронийлар нима учун шимолдаги қалъалар қўлга олинмай туриб жанубга юриш қилдилар?

Кунлардан бир кун кирол Алфонсо Мўътамид Алаллох олдига хирож ундиргани элчиларни жўнатади. Элчиларга раҳбар этиб яхудий тайинланган бўлиб, у мусулмонлардан хирож ундиришдан ташқари киролнинг яна битта амрини етказишга вакил қилинганини билдиради. Кастилия киролининг хотини хомиладор бўлиб, у боласини Куртуба масжидида туғишни ихтиёр қилади. Табиий, яхудий бунга рад жавобини олади ва бундан аччикланиб мусулмонлар амирига қарата бақириб, унинг шаънини таҳқирлашга ўтади. Яхудийнинг боши кундага қўйиб кесилади ва элчилар асирга олинади. Мўътамид киролга мактуб ёзиб, бундан кейин хирож тўламаслигини ва ҳеч ким мусулмонлар масжидида бола туғмаслигини билдиради. Кастилия кироли газаб отига миниб, бу шахар устига лашкар тортади. Қалъа атрофидаги қўплаб кишлокларга ўт қўйилади ва кирол Алфонсо Ишбилия ҳокимига мактуб ёзиб, қуйидагиларни билдиради: “Сенинг шахрингни камал қила туриб пашшаларни ҳайдаб қарчадим. Қўлингдан келса, сани қалъанг қулашини томоша қилиб туришимга ҳалакит бераётган пашшаларни ҳайдашга бирор нарса юбор”.

МУРОБИЙЛАР ДАВЛАТИ

Кирол Алфонсонинг Сенинг шахрингни камал қила туриб пашшаларни ҳайдаб қарчадим мактубига жавобан: “Аллохга қасамки, агар қайтиб кетмасанг, сўраган нарсангни муробитлар давлатидан келтириб юбораман” деган. Шундан кейин кирол Алфонсо ортига ўгирилиб лашқари билан қайтиб кетди.

Кирол Алфонсо VIни бунчалик кўрқитган нима бўлди?

Кастилия киролини Шимолий ва Шимоли-Гарбий Африка ҳудудида жойлашган чодирчилар давлати дахшатга солди. 478 йилда бутун Андалуснинг мусулмонлари анжуманга тўпландилар, унда 22 та давлатнинг вакиллари бор эди. Уламолар Кастилия киролига қарши уруш очишни таклиф қилдилар, бироқ хукмдорлар бош тортдилар. Шундан кейин уламолар Шимолий Африка мусулмонларидан ёрдам сўрашни таклиф этдилар, бироқ хукмдорлар яна бош тортдилар. Шунда Ишбилия шахрининг ҳокими ўрнидан туриб: “Аллохга қасамки, мусулмонлар мени минбарлардан туриб менга лаънат ёғдиришларини истамайман. Мен Европада чўчка бокканимдан Магриб саҳроларида туя бокканим яхши”, деб айтди. Шундан кейин яна икки шахар – Батлайос ва Гарнота

хокимлари ўрнидан турдилар, аммо колганлар ўз райидан кайтмадилар. Мазкур уч хоким Шимолий Африкага элчилар гуруҳини жўнатдилар ва бу хижратнинг 478 йилида содир бўлди...

Бу давлат қандай пайдо бўлди?

Буни билиш учун ўтмишга, 38 йил ортга, хижратнинг 440 йилига кайтамыз. Мавритания сахросининг юраги. Ўша пайтда бу заминда барбарлар истикомат килардилар. Айнан ўша худудда улар (барбарлар) “сунхажа” деб аталардилар ва иккита катта – “жудала” ва “лантуна” кабиласига бўлинардилар. Ва ўз кабиласининг етакчиси Яхъё ибн Иброҳим Жудала бор эди. У яхши ва олийжаноб мусулмон эди. Бирок у яшайдиган жойда ичкиликбозлик, фахш, одам ўлдириш ва зулм кенг тарқалган эди. У кўл ковуштириб ўтирмай ахволни тузатишга қарор қилди. Ва бир куни у хажга отланди ҳамда Шимолий Африкадаги моликийлар мазхабининг маркази бўлмиш Тунисдаги Кайраван шаҳридан ўтар экан, моликийлар мазхабининг энг катта алломаларидан бири бўлган Абу Умрон Фосий билан учрашиб қолди.

У Фосийга кабиласида юзага келган ахвол ҳақида сўзлаб берди ҳамда ўзи билан бирорта шогирдини юбориб, ахволни тузатишга ёрдам беришни сўради. Аллома рози бўлиб, унга Абдуллох ибн Ёсинни қўшиб берди. Абдуллох ибн Ёсин кабилалар худудига етганида амри маъруф ва наҳъий мунқарни бошлаб юборди. Бирок кабила аҳолиси ахлоқсиз, иймони заиф бўлиб, даъватчини ҳақорат қила бошлади, ҳатто қалтақладилар ва агар шаҳарни тарқ этмаса ўлдиришларини айтиб пўписа қилдилар. Охир-оқибат уни шаҳардан ҳайдадилар ва Абдуллох йиглаб Аллохга муножот қила бошлади. У қаерга боришни ва нима қилишни билмас эди.

Бирок шундан сўнг у жануб томонидаги Сенима учун давлати томонга қараб йўл олишга қарор қилди ва жунгли ўрмонлар орқали ўтиб, дарё бўйига тўхтади ва ўша ерда чодир ўрнатиб яшай бошлади. Кишлоқдагиларга мактуб юборди: “ким Шариат илмидан таҳсил олмокчи бўлса, мен фалон ердан...”

Баъзи одамлар унинг олдига келмокчи бўлдилар, бирок кабиладошларининг қазабидан қўрқдилар. Лекин ҳар ҳолда тўрт киши яшаб турган кишлоғини тарқ этиб, унинг олдига бордилар. Шайх Аллохга таваққал қилиш, баъзи турмушга оид нарсалар, тирикчилик ўтиши учун ов қилишни ўргата бошлади. Бирмунча вақт ўтиб улар кишлоқдаги ўзларига яқин одамларни ҳам бошлаб келдилар ва аввалига уларнинг сони ўнтага, кейин йигирматага етди.

Шундан кейин улар битта чодир ўрнатдилар, ундан кейин иккинчи, учинчи чодирларни ўрната бошладилар ва қичкина чодир шаҳарчаси пайдо бўлди.

Одамлар сони икки юзтага, кейин уч юзтага етди ва Абдуллох ибн Ёсин ҳар бир киши билан алоҳида дарс ўтиш имконияти йўқолди. У одамларни бешта-бештага бўлиб, ҳар бир гуруҳга биттадан энг яхши шогирдини халфа қилиб тайинлади.

Араб тилида “Ал-Хайма” сўзи риботни, яъни робатани (ниманидир боғламок) англатади ва Исломда рибот – бу чегарачиларнинг мусулмонлар худудини қўриқлаш учун чиқишни билдиради ва шунинг учун улар ўзлари муробитлар деб атай бошладилар.

Уларнинг сони аста қўпайиб 445 йилда Аллох уларга бир одамни Ўзидан тухфа қилиб берди - “лантуна” кабиласидан Яхъё ибн Умар Исломни қабул қилиб, ўз кабиласини ҳам Исломга даъват қилади ва уларнинг барчаси Аллохнинг динини қабул қилдилар.

Шундан сўнг муробитларнинг сони етти минг кишига етди. Маълум муддат ўтиб Яхъё ибн Умар вафот этиб, унинг ўрнига Абу Бакр ибн Умар Лантуний кабила бошлиғи бўлади.

451 йилда уларнинг сони роппа-роса ўн икки минг кишига етди. Ва бу 11 йил муддат ичида содир бўлди. Тўкнашувларнинг бирида Абдуллох ибн Ёсин шаҳид бўлди. Бу кичик бир чодирдан бошланган ўн бир йиллик фаолиятдан кейин содир бўлди. Тарихда бу чодирчилар давлати номи остида колди.

453 йилда Абу Бакр ибн Умар Лантуний Сенима учун мусулмонлари орасида зиддиятлар бошланиб, бир-бирларига карши уруш ҳаракатларини бошлаганларини эшитиб колди. Шунда у мусулмонлар лашкарининг ярмини олиб Жанубий Сенимага муаммоларни ҳал этиш учун йўл олади. Мавританияда унинг ўрнига амакиваччаси Юсуф ибн Тишфин колади. У муаммоларни ҳал қилиб, ўзаро низоларни бартараф этганидан сўнг, Сениманинг ортига караб юрди ва у ерларда жохиллиги туфайли хануз мушрик бўлиб яшаётган кўплаб қабилаларни учратди. Ўша ерларда Аллохнинг динига даъват қила бошлади. Африка жанубида 15 йил бўлиб, 468 йилда ортга қайтди.

Юкорида айтиб ўтилганидек, Абу Бакр Жанубий Мавританияни тарк этар экан, ўзининг ўрнига амакиваччаси Юсуф ибн Тишфинни қолдириб кетган эди. Юсуф уни бир ҳафта, бир ой, бир йил кутиб Шимолий Африкага даъватга йўл олишга қарор қилди. У ерда кўп ажабланишли ҳолатларни кўрди: бир одам ўзини исломий пайгамбар деб эълон қилган экан. Бу қаззоб беш вақт намознинг ўрнига икки вақт намоз қилди, деб эълон қилган, барбар тилида янги Қуръонни ўйлаб чиқарган, таҳорат ва гусли, шунингдек, ҳаж зиёратини бекор қилган, қўш тухумини, сўйилмаган қабилани ҳаром қилиб, ургочи тўнғиз гўштини ҳалол деб эълон қилган экан. Одамлар унга эргашиб, ҳақиқий ислом шу экан дея ишона бошладилар. Унинг исми Хайим ибн Маъналлох эди.

Бошқа қабиллада Солих ибн Тариф исми одам чиқиб, у ҳам ўзини пайгамбар деб эълон қилган ҳамда эрта тонгда беш маҳал ва шомда 5 маҳал намоз ўқишга буюрган, таҳорат олаётганда қиндик билан ёнбошни ҳам қўшиб ювишга, хотинликка ҳар қандай мусулман бўлмаган аёлларни олишга ва уларнинг сонини тўртта билан чекламасликни йўлга қўйган эди. У шунингдек, эркаклар албатта қонилларини ўриб юришлари қарам деб айтган. Бу қаззобнинг ўзи эса яҳудийнинг набираси бўлган.

Баъзи қабилалар қўйга, бошқалар яна нимагадир сиғинар ва шундай йўл билан одамлар даҳшатли жохиллик ботқоғига ботиб қолгандилар. Юсуф ибн Тишфин Аллохнинг Қалимасини олий қилиш учун даъватни бошлаб юборди ҳамда Мавритания, Сенима, Марокаш, Тунис, Жазоирни бутунлай забт этди. Унинг лашкари орасидаги қавандозларнинг ўзи юз мингдан ошиб кетди. Юсуф Марокашдаги бандаргоҳ шаҳарларидан бири бўлган янги Марокаш шаҳрини қурди ва биринчи навбатда у ерда паҳсадан масжид қурди. Бу ишда у Пайгамбаримиз алайҳи саломдан ўрнак олган ҳолда ўзи иштирок этди. Абу Бакр 15 йилдан сўнг қайтиб қелганида буларнинг барчасини қўриб, “Аллохга қасамки, амирликка менидан қўра сен муносиброқсан” деб айтди. Шундан кейин Абу Бакр бошқарувни Юсуфга топшириб, Африка Жанубига Аллохнинг даъватига йўл олиш учун ижозат олди, ҳолбуки у шу чоккача Буркина-Фасо, Сьерра-Леоне, Габон, Камерун, Нигер, Того, Мали, Нигерия қабилалари 15 га яқин давлатни қатъ этганди.

Ибн Қасийр ўзининг машҳур “Ал Бидоя ван-Нихоя” китобида шундай деб ёзади: “Абу Бакр ибн Умар марказий ва Жанубий Африкада жиҳодга даъват қилганида, ярим миллион мусулмонлар унинг даъватига қабилалар деган”.

481 йилда бўлиб ўтган газотларнинг бирида Абу Бакр Лантуний шаҳид бўлдилар.

Энди ҳижратнинг 478 йилига қайтайлик: бу вақтга қелиб Юсуф ибн Тишфин

Африканинг улкан қисмини (2/3) қатъ этиб бўлиб, ўзини Амрал-муслимин деб атади

бошлайди (Аббосийларнинг конуний унвонига тажовуз килмаслик учун амирал-мўъминийн эмас, холбуки, ўша пайтда Аббосийлар факат Богдоднинг ўзига эгалик килишарди). У мусулмонлар бирлигини биринчи ўринга кўяр, унвон билан иши йўк эди. Бундан фаркли ўларок Андалус 22 та майда давлатга бўлинган ва хар бирининг хукмдори ўзини амирал-мўъминин деб атар ва шу билан бирга насронийларга хирож тўлар эдилар.

Бир канча вақт ўтиб Юсуфнинг олдида Андалусдан элчилар келиб ёрдам сўрадилар. У бу илтимосдан хурсанд бўлди ва ўзи билан атиги 7 минг навкарни кемаларга ўтказиб, Андалусга караб йўл олди. Улар Гибралтарни кесиб ўтаётганларида кучли бўрон бошланади. Юсуф Аллохга илтижо қилиб, “Ё Аллохим, агар бизнинг ушбу юришимизда хайрият бўлса, бўронни даф қил, агар хайриятлик йўк бўлса, кемаларимизни чўктириб юбор”, дея дуо қилди. Шундан кейин бўрон тинди. Аллох билан Юсуф Тишфин ўртасидаги ришталар накадар кучли эди!

Шундан кейин у лашкари билан бирга Гарнота, Куртуба каби шаҳарлардан ўтиб Андалус шимолига йўл олади ва жанг бўлаётган ерга етиб келади. Шу пайтга келиб унга йигирма уч минг киши кўшилади ва уларнинг сони ўттиз мингга етади. Улар “Заллак” дея аталувчи ерга етиб келадилар ва шу ерда Юсуфга унинг ўгли вафот этгани хақида хабар етиб келади. Юсуф бу синовни сабр ила енгади. У ўзи билан энг яхши мужоҳидларни олган, хатто мудофаа вазири Довуд ибн Аиша ҳам у билан бирга эди.

Шу пайтга келиб Алфонсо VI бутун Европадан олтмиш минг аскар тўплайди ва Рим Папаси унга ушбу жангда иштирок этган барча насронийлар гуноҳларидан фориғ бўладилар, деб ваъда қилади. Ўша пайтда жанг олдида карама-карши томонлар бир-бирларига нома йўллашлар урф бўлганди. Ва Кастилия кироли шундай сўзларни тилга олди: “Бунақа кўшин билан мен нафакат одамлар ёки жинларга қарши, балки фаришталар ва Мухаммад ва унинг саҳобаларига қарши жанг қиламан”.

Юсуф ибн Тишфин эса Алфонсога шундай деб ёзади: “Бизга етиб келган хабарларга кўра, Сен Парвардигорингдан гўё агар кемаларинг бўлганида денгизни сузиб ўтиб муробитлар давлатини парчалаб ташлардим, деб илтижо қилган экансан, бироқ биз ўзимиз денгиздан сузиб ўтиб олдинга етиб келдик ва энди сен ўз илтижоларинг натижасини кўражаксан...”.

Тун зулмати чекиниб уфқда Алфонсонинг кўшинлари кўринади, лекин мусулмонлар жангга шай турган бўладилар. Олдинга мусулмонлар кўшинига Ишбилия ҳокими Муътаид саркардалиқ қилади – Юсуфдан ўн беш минглик кўшин билан биринчи бўлиб жангга киришга ижозат олади. Кўшиннинг ўн бир минг кишилиқ Юсуф ибн Тишин бошқарган иккинчи қисми адир ортида яшириниб олади. Кўшиннинг учинчи қисми тўрт минг кишидан иборат суданлик найзабозлар эди.

Шундай қилиб, бомдод намозидан сўнг жанг бошланди, унда Алфонсонинг олтмиш минг кишилиқ кўшини Юсуфнинг ўн беш минг кишилиқ кўшини билан тўқнаш келади. Улар аср намозигача сўқишадилар ва лашкарнинг биринчи қисми Алфонсонинг зарбаларига дош беради ва ана шундан кейин Юсуф ўз лашкарининг ярмини ёрдамга, иккинчи ярмига эса душман ортига, насронийларнинг чодирларига ўт қўйгани жўнатади.

Бундан кўрган насронийлар чекинишни бошлайди ва шом намозидан олдин Юсуф суданликларга Алфонсонинг лашкарини охиригача тор-мор қилишга буюради. Юсуфнинг биринчи зарбасидан 10 минг насроний ҳалок бўлади, кўшинларини яшириш бўйича бу режа тарихда илк бор Холид ибн Валид розиаллоху анху томонидан Форсларга қарши амалга оширилган эди. Худди шу усулни саҳоба Нўъмон ибн Мукаррин розиаллоху анху

форсларга карши ишлатган. Насронийларнинг олтмиш минглик кўшини деярли бутунлай тор-мор этилди.

Тарихда бу жанг дорул-харбнинг хислати ва жуда кўп тўкилган кон туфайли “Заллак” (сирпанувчи) номи остида колди. Мусулмонлар зафар козониб жуда катта ўлжаларга эга бўлдилар, Юсуф ўлжанинг хаммасини махаллий андалусликларга колдирди. Ушбу жанг пайтида Юсуф 79 ёшда эди. У Африкага кайтганида андалусликлар яна ўлжа ва янги худудлар илинжида ўзаро урушларни бошладилар ва натижада кўпчилик уламолар Юсуфнинг олдига келиб ундан ушбу бошбошдокликларга чек кўйишни сўрадилар. Уламолар мусулмонларни куч ишлатиб бўлса ҳам бирлаштириш лозим деган мазмунда фатво чикардилар. Юсуф ибн Тишин тўрт йил ўтиб 483 йилда яна Гибралтарни кесиб ўтади, бироқ бу сафар унга андалусликларнинг ўзлари каршилиқ кўрсатадилар, холбуки якин ўтмишда Юсуф уларга насронийларга карши урушда ёрдам берганди. Бироқ андалусликлар мағлуб бўлдилар ва Юсуф бутун Андалусни ўзига бўйсундирди ҳамда Испаниядан Марказий Африкагача бўлган улкан худудни бошқара бошлади.

МУРОБИЙЛАР ВА МУВАХХИДЛАР ДАВЛАТИ ЎРТАСИДАГИ ФАРК (500 – 541)

Алфонсо VI “Заллак” газотидан сўнг икки ой ўтиб вафот этади ва унинг ўрнига ўгли тахтга ўтиради. Шу билан бирга, Юсуфнинг ўрнини унинг ўгли Али ибн Юсуф ибн Тишин эгаллайди.

501 йилда салбчилар ва мусулмонлар ўртасида яна уруш бошланиб, мусулмонларнинг кўли баланд келади. Жанг Али ибн Юсуф саркардалиги остида ўтади ва бу олишувда насронийлардан 23 минг киши халок бўлади.

509 йилда мусулмонлар Балеар оролларини қайта ишгол киладилар.

512 йилда Шимолий Африкадаги муробийлар давлатида исён кўтарилади. Окибатда мусулмонлар Андалусдаги иккита жангда мағлуб бўлдилар. Таназзулга бу дунё зийнатларига кўнгиш кўйиш, мусулмонларни йўлдан адаштирувчи маъсият уммонига гарк бўлишлари сабаб бўлди.

Бунинг устига улкан иктисодий инкироз содир бўлди, йиллар давомида ёгингарчилик бўлмади ва шу важдан хосил нобуд бўлиб кишлок хўжалиги синди.

Шуларнинг бари сабабли мусулмонлар 514 йилда “Катанда” ва 523 йилда “Кулейя” газотларида салбчилардан мағлуб бўлдилар. Ўша вақт барбар-масмудлар кабиласидан Мухаммад ибн Тумирт исмли одам пайдо бўлди. У диндорлар оиласида тугилган, Куртубада, Искандарияда, Маккада, Шомда ва Богдодда тахсил олган ва хижратнинг 512 йилида 39 ёшида Магрибга (Марокашга) кайтганди. У билимни фарки-сарига карамай ҳаммадан – ахли суннати вал-жамоа уламоларидан ҳам, адашган окимлар алломаларидан ҳам, файласуфлардан ҳам ва бошқа турдаги одамлардан ҳам олаверган. У шунингдек, Абу Хамид Газзолийдан ҳам тахсил олган.

Тарихчи ибн Халдун у ҳақда шундай деб ёзганди: “Мухаммад ибн Тумирт ўз даврида илм уммонига айланди”. Мухаммад Магрибга қайтаётганида у Искандарияда тўхтаб, амри маъруф ва нахъий мункар бошлади ва у ўз даъватида жуда каттиққўллик билан турди. Одамлар аввалига сабр килдилар, бироқ кейин Тунисга кетаётган кемага ўтказиб,

шахардан хайдадилар. У кемада ҳам тинч турмай одамларни харомдан кайтара бошлади: у май ичишни такиклаб хаммага Куръон ўқишни буюрди. Кемадаги аксарият денгизчилар жохил эдилар, уларга бунака даъват тўғри келмади ва Мухаммадни денгизга улоктириб юбордилар. У кема ортидан суза бошлади. Шунда кемадагилар хато килиб кўйганларини англадилар ва уни кемага кайтардилар, бироқ унга жим туришни шарт килиб кўйдилар. Кема манзилга етиб киргочка чикиб олганидан сўнг у яна амри маъруфни бошлаб юборди ва бу ишга жидди-жаҳд ила кириши, тезлик билан ижобий натижаларга эришмокчи бўлди. Бундай савдоларни Умар ибн Абулазининг ўгли ҳам бошидан кечирганди, у ҳам бир неча бор даъват килишга уриниб, ўша захотиёк натижа бўлишини кутганди.

Мухаммад ибн Тумирт бирмунча вақт ўтиб Абдулмўъмин ибн Алий исмлик кишини учратди. Бу одам илмга чанкок бўлиб, Мухаммад ибн Тумартга шогирд тушади ва ундан амри маъруф ва нахъий мункарга нисбатан каттиққўл ва кескин бўлишни ўрганади. Тез орада уларга яна беш киши кўшилди.

Шу вақтнинг ўзида муробийлар пойтахти Марокаш шаҳрида маъсият кенг таркалиб кетди. Кунлардан бир куни Ибн Тумирт Юсуф ибн Тишиннинг набираси бўлмиш маликани хижобсиз холда кўрикчилар билан кўриб колди. У шогирдларини тўплаб, уларга куйидагича ҳаракатлар режасини таклиф этди: “Аввалига ноибни йўқ қиламиз, ундан кейин Али ибн Юсуф ибн Тишинни ағдарамиз ва ундан кейин бу заминда Шариат ахкомларини ўрнатамиз”. Субханаллоҳи! Тарих яна такрорланмокда. Бугунги кунда кўплаб мамлакатларда жохиллар ҳарбий тўнтаришлар ва инкилоблар ёрдамида ҳокимиятни эгалламокчи бўладилар ва мусулмонларнинг Аллоҳга нисбатан иймони заифлигини мутлақо кўрмайдилар.

Абдуллоҳ ибн Ёсиннинг Жанубий Мавританиядаги ҳамда Мухаммад ибн Тумиртнинг даъватларига назар ташласангиз, уларнинг орасидаги фарқ нечоғлик улканлигини кўрасиз. Биринчиси Тавҳидга чакирди, иккинчиси эса тўнтариш йўли билан ҳокимиятни эгалламокчи бўлди ва унинг оқибати нақадар аянчли бўлди. Шундай килиб, Мухаммад ибн Тумиртнинг одамлари унинг раҳбарлиги остида ғалаён ва кўзғолонларни бошладилар. Улар Ислоҳ йўлларида эмас, балки хаворижлар йўлидан юрдилар. Али ибн Юсуф бундан ҳабардор бўлганида, уларни саройга чакиртириб мунозара уюштирди ва издиҳомга Марокашнинг барча катта алломаларни таклиф этди. Ушбу издиҳомда Мухаммад ибн Тумирт ҳамма уламоларни мот қилди, ахир у Богдод ва бошқа мамлакатларда таълим олган, фалсафа, мантиқ, мунозара олиб бориш услублари бўйича билим олган, турли адашган тоифалар, шу жумладан, мунозараларда гарчи ҳақ бўлмасалар ҳам баҳсда қолиб келадиган мўътазилийларга шогирд бўлганди. Мазкур мувоҳасада ўша пайтда бош қози лавозимидаги Малик ибн Ваҳиб ҳам иштирок этган ва у Алига Мухаммадни зиндонбанд қилишни ва унга қунига бир олтин динар сарфлашни тавсия қилди. Акс холда, деди у ибн Тумирт ҳокимиятни ағдаради ва Али ибн Юсуф бор давлатидан маҳрум бўлади. бироқ Али ибн Юсуф уни қўйиб юборади.

Мухаммад ибн Тумирт тоғли ҳудудда жойлашган “Тайнул-Малал” кишлогига йўл олади ва ўша ерда даъват ишларини бошлаб юборади. Одамлар унга эргашадилар ва улар кейинчилик ўзларини “Жамоатул-Мувоҳхидин” (ёки “Давлат-Мувоҳхидин”) яъни, “яккаҳудолик давлати” деб атай бошладилар. Ушбу гуруҳ ташкил топганидан кейин Мухаммад ибн Тумиртнинг ақидасидаги залолатлар намоён бўла бошлайди:

1. У ўзини (пайгамбарлар қаби) гуноҳлардан фориғ деб айтади;
2. У муробийлар Аллоҳни маҳлуқларга ўхшатадилар (аслида муробийларнинг ақидаси

тўгри бўлган, унинг ўзи мўътазилийлар ҳамда уларга ўхшаш залолатдаги одамларнинг акидасини олиб келди);

3. У Аллох Таолонинг сифатларини тасдилагани учун барча чодирчиларни куфрда айблади;

4. У муробитларнинг конини тўкиш халол деб эълон килди ва кўзголон кўтаришга буюрди ҳамда муробийларни ўлдирганларга Киёмат куни улкан мукофотлар берилиши кўшиб кўйди;

5. У шунингдек, ўзини Киёмат якинлигининг аломатларидан бири бўлмиш имом Махдий деб эълон килди.

Шундан сўнг муробийлар ва муваххидлар ўртасида 9 та жанг бўлиб ўтди, уларнинг еттитазида Мухаммад ибн Тумирт галаба қозонди.

518 йилда бўлиб ўтган жанглардан бирида Мухаммад ибн Тумирт ва унинг одамлари 15 минг чодирчини ўлдирдилар.

524 йилда Бухайра дея аталувчи жойда чодирчилар Мухаммад ибн Тумиртнинг 40 минг одамлари ўлдирдилар.

Шундай қилиб, 513 йилдан 540 йилгача мусулмонлардан 80 минг киши қирилди. 514 йилда ўзини муваххидлар давлати деб атайдиган давлат мисли қўрилмаган қудратга эга бўлди ва муробийлар давлати йўқ бўлди. 524 йилда вафот этган Мухаммад ибн Тумирт бу давлатнинг гуркираб яшнашини қўришга насиб қилмади. У ўзидан кейин шогирди Абдулмўмин ибн Алини қолдирди.

МУВАХХИДЛАР ДАВЛАТИ (542 – 643)

Мухаммад ибн Тумиртнинг вафотидан сўнг давлатни Абдулмўмин ибн Али бошқара бошлади. У жисмонан жуда бақувват, ҳарбий юришларда мунтазам иштирок этарди. Имом Заҳабий уни таърифлаб қуйидагиларни айтганди: “У одил подшоҳ, яхши сиёсатчи, жуда фаол ва такводор эди. У Куръонни етти кунда хатм қиларди. У шойи либослардан ҳазар қиларди, (холбуки ўша давр шохлари учун бу одатий ҳол эди). У ҳар пайшанба куни рўза тутарди. Ҳарбий юришларни қўлларди. У гўё давлат бошқаруви учун яратилганди”. Бирок у ўзига қарши чиққанларни беаёв қиришни ҳуш қўрарди ва бу ҳислатни у Мухаммад ибн Тумиртдан мерос қилиб олганди. Бу ҳақда ибн Касир “Ал-Бидоа ван-нихоя” асарида ёзган, бошқа тарихчилар ҳам буни тасдиқлаганлар. Бирок Мухаммад ибн Тумиртдан сўнг Абдулмўмин ибн Али ҳеч қачон ибн Тумиртнинг залолатга йўгрилган таълимотини қўлламаган. Тарихчилар Абдулмўмин ибн Али ибн Тумиртнинг ёлгон таълимотини қалбдан инкор этиб қолган бўлса ҳам ҳеч қачон уни қораламаган дейдилар. У бу ишни ўзига қарши галаёнлар бошланиб кетмаслиги сабабидан қилмаган, ҳолос. 542 йилда Мария шаҳри қулади. Унга Ўртаер денгизидан ҳужум қилинди. Жангда минглаб мусулмонлар ҳалок бўлди, ўн тўрт минг муслима аёллар асирликка олинди. 543 йилда Тартуша ва Лабда шаҳарлари ҳам қўлдан бой берилди. Насронийларнинг Португалия давлати анча қенгайиб кетди. Насронийлар шунингдек, Тунисни забт этдилар.

Шундан сўнг Абдулмўмин ибн Али биринчи навбатда қўплаб мадрасаларни қурди,

одамлар у ерда исломни ўрганиши мумкин эди. Чунки мамлакатда шу чоккача факат Мухаммад ибн Тумиртнинг залолатга тўла таълимоти таркатиларди.

Иккинчиси, у кўплаб масжидлар ва ихтисослашган таълим муассасаларини курди ва уларда сиёсатчи ва лашкарбошиларни тайёрлади. Унинг ўзи улардан имтихон олишда катнашарди. У шунингдек, денгиз жанглари ўрганиш учун Марокашда сунъий кўл барпо этди. У кўплаб курол-аслаха устахоналарини курди.

Андалуснинг катта алломаларидан бири Кодий ибн Арабий Маликий 543 йилда Шимолий Африкага Абдулмўмин ибн Алининг олдига келиб, унга байъат беради ва ёрдам сўрайди. Абдулмўмин ибн Али рози бўлиб лашкар тўплайди ва Гибралтарни кесиб ўтади. Шундай қилиб у 545 йилгача йўкотилган худудларнинг аксариятини қайтариб олади.

552 йилда у Ал-Мария шахрини ўз назорати остига олади.

555 йилда Тунисни қайтаради ва Ливияни забт этади.

У давлатни кенгайтириш бўйича улкан режаларни тузади, бироқ кўккисдан вафот этиб, ўз ортида 22 ёшли ўгли Юсуф ибн Абдулмўминни қолдиради. Юсуф бакувват ва яхши саркарда эди, бироқ отасига ўхшаб ҳеч кимга кулок солмас ва ўз билганича иш тутарди. Шу важдан у Португалиядаги газотларнинг бирида бир нечта хатога йўл қўйиб, дорул-харбда шахид бўлади.

Ундан кейин ҳокимият тизгини унинг ўгли Абу Юсуф Ёкуб Муваххидийга ўтди.

У 580 йилдан 595 йилгача ҳукмдорлик қилди. Бу 15 йил “Давлатул-Муваххидин” учун олтин йиллар бўлди. У давлатни бошқара бошлаганида эндигина 25 ёшга кирганди. Ёкуб Абу Юсуф масжидда имомгарчилик қилар, одил ва камтар, тарки дунёга мойил одам эди. У давлат худудида ҳамрнинг ёйилишига катъий қураш олиб борган, фалсафага оид китобларни қуйдириб, мунозараларни бекор қилиб, бефойда тортишувларга чек қўйганди. У олимларга пул таркатар, улар вақтларини факат илмни қўпайтиришга сарфлашини талаб қиларди. У Рибат (Риботул-Фатх) шахрини курди. Қарздорларга қарздан қутилишга ёрдам берди, мискинларга таом ва пул таркатди. У чиройли боғлар қошида кўплаб касалхоналар курди. Қурбонлик кунларидан бирида у мискинларга етмиш мингта қўй эҳсон қилди. Хар жума шахсан ўзи беморларни бориб йўқларди. У Мухаммад ибн Тумиртнинг акидасидаги хатолар ҳақида биринчи бўлиб гапира бошлади. Имом Заҳабий у ҳақда шундай деб айтганди: “У Қуръонни ва кўплаб ҳадисларни ёддан билар, фикхни яхши англади, мохир нотик, қийиниши уламолар ва дарвешларга хос эди ва шу билан бирга у буюк султон эди”.

У тахтга ўтирганида бор-йўғи 25 ёшда эди. Жангларда шахсан ўзи иштирок этар, тарихида Абу Юсуф Мансур Муваххидий номи остида қолган.

585 йилда Балеар оролидаги “Бану Гания” қабиласи кўзголови бошланди. Исёни бостириш учун жуда катта қуч қетди. Вазиятдан фойдаланган Португалия Гарбдан Ишбилия шахригача етиб қелди ва мусулмонларга нисбатан сиқувини бошлади.

Шу пайтда Абу Юсуф Ёкуб Мансур Муваххидий Кастилия билан 10 йил муддатга ярашув шартномасини тузди ва Португалияга қарши уруш бошлади. У португалларни ҳайдаб чиқарганидан кейин Кастилия муваккат ярашув тўғрисидаги шартномани бузиб, химояси заиф қолаётган Шимолий Андалусга ҳужум қилди. Ўша пайтда Кастилиянинг қироли Алфонсо VIII бўлиб, у мусулмонлар билан жангларнинг бирида ўлдирилган Алфонсо VI нинг набираси эди...

Шундан кейин 590 йилда у бутун Шимолий Африка бўйлаб сафарбарлик эълон қилди ҳамда одамлар Кастилия қиролининг нечоғлик разил эканини билиб қўйишлари учун Алфонсонинг мактубини чоп этди. Одамлар қўлларига қилич ва найзаларини олиб,

урушга тайёрлана бошладилар. Бундан етти йил олдин эса (583 йилда) Салохиддин Аюбий шарқда салбчиларга какшаткич зарба бериб, уларни тор-мор этганди. Тасаввур килинг, шарқдаги улкан галабадан етти йил ўтиб мусулмонлар салбчиларга карши гарбда урушга тайёрлана бошладилар.

Мусулмонларнинг кастилияликларга карши урушга тайёргарлик кўриши учун бир йил вақт кетди. Ёкуб Мансур саркардалиги остида мусулмонлар армияси 591 йилда Гибралтар бўғозини кесиб ўтди ва Тулейтула жанубидаги калъага караб йўл олди. Шу йилнинг ўзида бу ерда тарихда “ал-Арак” номи билан колган жанг бўлиб ўтди. Бу жанг 591 хижрий йилнинг 9 шаъбон кунида бошланди. Ўша пайтда бу калъа Кастилия ва Андалус ўртасидаги чегарада жойлашганди. Алфонсо бу жангга Леон, Навар, Англия, Голландия, Германия ва бошқа мамлакатлардан ёрдам олиб 225 минг аскар тўплади. Франция уларга қурол етказиб турди. Ёкуб Мансур Муваххидий 200 минг аскар тўплади. Жанг олдида у кенгаш тўплаб, ҳаракатлар режаси ва дорул-харбдаги стратегияни муҳокама қилиб олди. Бу стратегия Юсуф ибн Тишфин қўллаган услубга ўхшаш эди. Лашкарнинг ярмини ракиб рўпарасига қўйилди, бошқа ярмини тепаликлар ортида яширдилар. Бу жангда Абу Яхъё ибн Абу Хафс лашкарбоши бўлди, Кастилияга карши жанг қилгани чиккан андалусликларга эса Абу Абдуллох ибн Санадид бош бўлди. Жанг бошланганида насронийлар тепалик устида эдилар ва уларнинг баринчи зарбалари юкоридан пастга қаратилгани учун мусулмон лашкарлари учун жуда огир кечди. Лашкарнинг биринчи қисми чекина бошлади.

Салбчиларнинг кейинги зарбаси лашкарнинг марказий қисмига тўғри келди ва бу жангда лашкарбоши Абу Яхъё ибн Абу Хафс халок бўлди. Алфонсо ўн минг лашкари билан жангга қиришиб, марказга ташланди. Шу пайтда мусулмонлар душманни ўнг томондан айланиб ўтиб, салбчиларга ҳужум уюштирдилар. Ушбу ҳужум натижасида насронийлар қўчиб қолдилар. Жанг жуда узок вақт давом этди: чанг, пўлат қуроллар сурони ва мусулмонларнинг такбирларидан бошқа ҳеч нарса йўқ эди.

Ёкуб Мансур кастилияликларнинг қўрқув тўла қўзларини қўриб, лашкарнинг қолган қисмини ҳам жангга солди. Мусулмонлар Кастилия армиясини тор-мор этди. Тарихчиларнинг айтишича, бу жанг “Заллак” жангига ўхшаган, балки ундан ҳам ахамиятлироқ эди. Ушбу зафар ҳақидаги хабар бутун ислом оламига етиб борди ва қувончларнинг чеки йўқ эди.

Баъзи маълумотларга қўра, ушбу жангда насронийлардан 146 минг киши халок бўлди. Мавжуд фаразларнинг энг оз сонлисида 30 минг киши деб айтилган. Йигирма мингга яқин насроний асирга олинди, Ёкуб ал-Мансур улардан товон пули олмай қўйиб юборди. Ўлжалар бехисоб эди, саккиз мингта от, юз мингта ҳачир, қодирларнинг саноғига етиб бўлмасди. Ушбу жангдан сўнг у Ишбилияда минораси 200 метр баландликка етадиган масжид қурди. Минора ҳозиргача бор.

Ушбу жангдан кейин нима бўлди?

Сарагоса шаҳри яна мусулмонлар қўлига ўтди. Британия, Германия ва бошқа мамлакатлар Ёкуб Мансур Муваххидий билан дўстлашишни ихтиёр қилдилар. Кастилия билан 10 йил муддатли (595-605 й.й.) ярашув битими тузилди. Аммо Ёкуб Мансур бирмунча вақт ўтиб 40 ёшида вафот этади. Буюк саркарда Ёкуб Мансур ал-Муваххидий ўрнига унинг 18 ёшли ўғли Носир тахтга ўтиради.

У гарчи жасур ва қучли одам бўлганига қарамай, отаси қаби эмасди.

Ёкуб Мансурнинг ўлими қўп нарсаларни ўзгартириб юборди: Балеар оролидаги “Бану Гания” қабиласи яна исён қўтарди ва Носир бу исёнларни тўққиз йил давомида бостириб

келди.

Бу пайтда эса Алфонсо VIII мусулмонлардан интиком олмагунига кадар бирорта аёлга якинлашмайман, бирорта жониворга минмайман ва хочимни кўтармайман деб касам ичди. Алфонсо тўккиз йил давомида янги урушга тайёргарлик кўрди. Тинчлик сулхининг муддати тугашига бир йил колганда у шартномани бузиб, мусулмонлар устига кўшин солди, унинг юришида хатто рухонийлар (ва Рим Папасининг ўзи) ҳам иштирок этдилар. У бошқараётган лашкарнинг сони 200 минг кишидан иборат эди. Мусулмонлар эса бу пайтда заиф холатга тушиб колгандилар. Носир кандайдир йўл билан 500 минг кишилик кўшин тўплади (бошка ривоятларда айтилишича, 260 минг, лекин насронийларнинг сони ҳам анча камрок кўрсатилган). У лашкари билан Гибралтарни кесиб ўтди ва “ал-Икоб” деган жойга етиб келди. Ал-Икоб чиндан ҳам мусулмонлар учун жазо майдонига айланди (икоб – араб тилида жазога тортиш).

Мусулмонлар сони салбчиларга караганда кўп бўлганига карамай, нима учун маглуб бўлдилар?

1. Мусулмонлар дабдабали хаётга берилиб кетдилар;
2. Амирал-муслимин вазиридан бошка ҳеч кимга кулок солмас эди. Кўпчилик тарихчилар бу вазирни хоин деб ҳисоблайдилар;
3. “Бану Ганий” кабиласининг кўзголонларини бостириш учун жуда кўп куч кетди. Ушбу газот олдидан ва жанг пайтида содир бўлган воқеаларни таҳлил қилиб кўрайлик. Мусулмонлар Гибралтарни кесиб ўтиб биринчи галда Силбатра калъасини камал қилишга бошладилар. Бу калъа жуда мустаҳкам бўлиб, уни озчилик кўшин химоя қила оларди. Лашкарбоши ва саркардалар Носирга калъани колдириб, юришда давом этишни маслаҳат қилдилар, чунки бу калъадан мусулмонларга таҳдид йўқ эди. Бирок амир уларга кулок солмади, балки калъани камал қилишни давом этиш керак, дея маслаҳат солган вазирининг айтганини қилди. Бунга жами саккиз ой вақт кетди, кўплаб мусулмонлар қахратон келган киш ва озик-овқат етишмаслиги важдан ҳалок бўлдилар. Насронийлар эса шу вақт давомида “Рабах” калъасини камалга олдилар. Бу калъанинг химояси бошида замонанинг энг кучли саркардаларидан бири Абул-Хажжож Юсуф ибн Кадис турарди. Узок вақт давом этган камалдан сўнг калъа деворлари тўқилай деганда у салбчилар билан сулх тузишга қарор қилди. “Мен сизларга калъани барча озик-овқат ва қуроллари билан қолдираман, аммо сиз бизга мусулмонлар армиясигача етиб олишимизга йўл берасиз”. Алфонсо VIII бу шартга рози бўлди бироқ насронийлар унинг бу қароридан қаттиқ газабландилар ва эллик мингга яқин салбчилар “биз бу ерга мусулмонларнинг қонини тўққани келдик, уларнинг тирик қолишлари ва ўз лашкарларига қўшилишига розилик бергани учун келмаганмиз”, дея жанг майдонига ҳам қирмай Европага қайтиб кетдилар.

Юсуф ибн Кадис ўзининг унчалик қатта бўлмаган қўшини билан мусулмонлар армиясига қелиб қўшилганида, ҳукмдорнинг вазири уни қатл этишга амр қилди. Ажабки, Носир бунақанги ноҳўя маслаҳатга қўнди ва яхши лашкарбошини калъани насронийларга топширгани учун қатл қилди, холбуки калъани топшириш энг яхши қарор эди.

Бу иккови – Носир ва унинг ярамас маслаҳатчиси гўё тарихни ўқимагангадилар: улар лашкарни икки қисмга бўлдилар ва биринчи қисмини биринчи қарбани қабул қиладиган қўшинга 160 минг кишидан иборат шимолий африкалик қўнгиллиларни қўйди, қўшиннинг иккинчи қисмига эса жангавор тайёргарчилиги бор жангчиларни қўйдилар. Юсуф ибн Кадиснинг қатл этилишидан ранжиган ва газабланган андалусликлар ҳукмдор биринчи қисмнинг ўнг қанотига қўйди. Жанг бошланмай туриб шунча кўп хато ишлар. Ўта

ачинарли тактика. Ўз амиридан ажраган андалусликларнинг кўнглидан нималар кечаётганини жуда яхши билган холда, уларни олдинги сафга қўйдилар. Хўш, улар нима килдилар? Улар ўз саркардасини ўлдирган одамнинг қўл остида жанг килмаслик учун дорул-харбдан кочиб кетдилар. Носирнинг сўнгги хатоси аскарларининг кўплигига ишониши эди.

“Ал-Икоб” жангги нима билан тугади?

Насронийлар қўшиннинг биринчи кисмини тор-мор этиб, лашкар марказига хужум килди. Жангнинг биринчи куниёк 70 минг мусулмон шахид бўлди. Бирок хатолар шу билан тўхтамади. Оркага коча туриб у иккита калъани (Байаса ва Убадда) таянчсиз ва ёрдамсиз колдирди. Насронийлар Байасани камалга олиб, ундаги бирор жонни тирик колдирмадилар. Шундан кейин улар 13 кун давомида Убадда шахрини камалга олдилар. Улар мусулмонларга омонлик ваъда килдилар, шаҳар ахли уларга ишониб калъани топширганларида, салбчилар бирорта одамни колдирмай ўлдирдилар, 60 мингга якин мусулмон шахид кетди.

Носир хатто Ишбилияни ҳам ташлаб, Шимолий Африкага кочиб кетди, ўз саройига кириб олиб, ўрнига 10 ёшли ўглини колдирди. Ўзи бир йил ўтиб 34 ёшида вафот этди. “Ал-Икоб” жангидан сўнг кастилияликлар армиясида кандайдир дард пайдо бўлиб, насронийлар оркага қайтишга мажбур бўлдилар.

614 йилда “яккахудочилар давлати” кулади. Унинг ўрнига “Заната” кабиласининг суннийлар давлати пайдо бўлиб, тарихда “Давлатул-бану Марин” номи билан колди.

620 йилда Балеар ороллари кулади. 20 минг одам Арагон давлати жангчилари томонидан ўлдирилди.

625 йилда Андалуснинг Жануби-Шаркий кисмида Ибн Худ бошчилигидаги унчалик катта бўлмаган давлат пайдо бўлади.

633 йилда “бану Зайан” кабиласи Жазоир билан бирга “Давлатул-Муваххидиндан” ажралиб чиқади. Шу йили Андалуснинг пойтахти Куртуба кулади. Ўттиз мингга якин уйлар ховлилари билан ва яна уч мингта масжид салбчилар қўлига ўтиб кетади. Куртуба 500 йилдан зиёд вақт давомида Андалуснинг пойтахти бўлиб келганди.

Андалуснинг энг катта масжиди 633 хижрий йилнинг 23 Шаввал куни черковга айланди ва шу кунгача фаолият юритмокда.

636 йилда Валенсия кулади. Бу шаҳарни беш йил давомида камал килдилар. Калъа насронийлар қўлига ўтганидан кейин эллик минг мусулмон Шимолий Африкага кочди. Барча масжидлар черковга айлантирилди. Тунисдаги “Бану Хафс” кабиласи Валенсия аҳолисига ёрдам бермокчи бўлди, бироқ каттик каршилиқ туфайли уларнинг қўлидан ҳеч нарса келмади.

641 йилда Валенсия ёнидаги Бания шахри қўлдан кетди.

643 йилда Жайан шахри кулади.

Жануби-Гарбдаги Ашбалия ва Жануби-шарқдаги Гарнота шаҳарлари колди, холос. Кимдир “нима учун бунчалик кескин таназзул юз берди?” деб савол бериши мумкин.

Бунгача ўнлаб йиллар олдин адолатсизлик қарор топганди:

1. Мухаммад ибн Тумирт даврида ёлгон мафкура ва ақидада катта хатолар кенг тарқалганди
2. Халқ орасида ўзаро низолар ва зиддиятлар мавжуд эди
3. Мухаммад ибн Тумиртнинг ва унинг ортидан эргашганларнинг хатолари. Улар ҳеч кимнинг гапига кулок солишмас, солишса ҳам ахмок ёки разил вазирларнинг йўриги билан юришарди.

4. Халк бу хаёт ноз-неъматларига махлиё бўлиб колди, Парвардигорнинг олдига кайтиш борлигини унутиб, корин гамида яшашни бошлади.

5. Муваххидийларнинг муробийлар билан адоват килиши.

Бирок шунга карамай, Ислом Андалус худудида яна 250 йил яшади.

АНДАЛУСНИНГ КУЛАШИ (643-906)

Олдинрок Андалус пойтахти ва бошка шаҳарларнинг кулагани ҳамда иккита шаҳар – Гарнота ва Ишбилиянинг колгани хакида айтиб ўтилганди (бу Андалус худудининг 25 фоизи). Жайан шаҳри кулаган 643 йилда Фернандо III Гарнота хокими Мухаммад Биринчи билан битим тузади. Ўшанда Гарнотани “Бану Ахмар”, яъни кизиллар сулоласи бошкараётган бўлади. Уларнинг кизил деб аталишига сулолага асос солган одамнинг сочи малла бўлган сабаб бўлган. “Бану Ахмар”нинг ота-боболари сахоба Саъд ибн Убода Ал-Хазражий розиаллоху анхуга бориб такалади. Бирок аждодлар билан авлодлар орасидаги фарк ер билан осмон каби эди. Бу шартнома куйидагилар назарда тутилган:

1. Мухаммад Биринчи Кастилияга хар йили 150 минг динор хирож тўлаши шарт;
2. У давлатни Кастилия кироли номидан бошкаради;
3. Мусулмонларда Гарнотанинг гарбий кисмидаги калъаларни топширади;
4. Мухаммад Биринчи Кастилия киролига харбий ёрдам кўрсатишга мажбур;
5. Мухаммад Биринчи Кастилия кироли саройига унинг волийси сифатида келиши шарт.

Фернандо III биринчи урушини Ишбилия мусулмонларига карши бошлаб, Мухаммаддан харбий ёрдам сўрайди. Мухаммад ўзининг мусулмонлар лашкари билан насронийларга кўшилиб Ишбилияни бир йилу беш ой давомида камал килади. Ишбилия калъаси 646 хижрий йил Рамазон ойида кулади ва Фернандонинг кўлига ўтади, холбуки бу шаҳар Испаниянинг энг мустахкам калъаси эди.

Мусулмон диндошлар Ишбилия мусулмонлари устидан насроний кироли галаба козонишига ёрдам берадилар. Тўрт юз мингга якин одам калъани тарк этиб, кочишга мажбур бўлади.

Биргина Гарнота вилояти колади, бу давлат худудининг 15 фоизини ташкил этади, холос. Умуман олганда, вилоят уч кисмдан иборат эди: Мария, Гарнота ва Малага. Аммо Фернандо нима учун Гарнота калъасини ишгол эта олмади?

1. Ахоли зичлиги жуда катта бўлган. Жуда кўп мусулмонлар шимолдан жанубга кочиб, шу калъада панох топган;
 2. Бу калъанинг атрофини жуда кўп калъалар куршаб турган;
 3. Уларга “бану Марин” давлати томонидан Гибралтар оркали ёрдам етиб турган.
- Шундай килиб, Кастилия кироли бу калъани кўлга олиш максатида хар йили шу вилоятга юришлар килиб турган.

Хижрий 671 йилда Алфонсо X хукмдорлик килиб турган пайтда Андалусни мусулмонлардан тозалаш учун лашкар тайёрлай бошлади. Мухаммад Ахмар нима килишни билмай Шимолий Африкадан ёрдам сўрайди. Ўша пайтда “Бану Марин” бошида Ёкуб Мансур Мариний турганди. У ҳақда тарихчилар кўп яхши гапларни ёзиб

колдирганлар: “У кундузлари соим (рўздор) ва кечалари коим (намоз ўқир), Аллохни кўп зикр килган, ожиз одамларга эҳсон киладиган яхши одам эди. Ўз Парвардигори олдида шикастнафас, диндорларга жуда яхши муносабатда бўлган. У харом конни тўкишдан хазар киларди. У жуда сахий ва барча газотларда голиб эди. Унинг лашкари ҳеч қачон мағлубият аламини билмаган ва қачонки душман лашкарига рўбарў бўлса, доим зафар қозонган эди. У жуда мохир нотик бўлиб, сўзга чикканда ўз лашкарининг руҳини кўтариб юборарди”.

У Мухаммад Ахмарнинг даъватига лаббай деб жавоб берди ва Гибралтардан ўтиб, кастилияликларни тор-мор этди. Бирок андалусликлар Шимолий Африкадан етиб келадиган бундай галабаларга кўникиб қолдилар. Чиндан ҳам бошқа давлат ёрдамида галаба қозонадиган давлатнинг охири вой бўлар экан.

Мухаммад I хижратнинг 671 йилида вафот этади. Унинг ўрнига тахтни Мухаммад II (Мухаммад Факих) эгаллайди; у олим эди. Мухаммад I ўлимидан сўнг қирол Алфонсо сулҳни бузиб, Гарнотага ҳужум қилади. Мухаммад Факих яна Ёкуб Мансур Маринийдан ёрдам сўрайди. Буюк саркарда беш минг аскар билан яна Гибралтарни қесиб ўтади. 674 йилда Куртубадан узок бўлмаган ерда жанг бўлиб ўтади. Мусулмонларнинг ўн минг жангчидан иборат қўшини насронийларнинг 90 минг кишилиқ қўшинига қарши туради. Насронийлар қўшинига саркарда Доннунио Диларо лашкарбошилиқ қилади.

Ёкуб Мансур Мариний жанг олдидан одатдагидек мавъиза қилиб, ўз жангчиларига шундай дея хитоб қилади. Унинг сўзлардан кейин одамлар йигладилар, бир-бирлари билан видолашиш учун жангдан олдин қучоклашдилар.

Ушбу жангда мусулмонлар ажойиб галабага эришдилар, олти минг насроний ўлдирилди, уларнинг лашкарбошиси ҳам ўлдирилди, саккиз мингги асирга олинди. Шундан сўнг мусулмонлар лашкари икки қисмга бўлиниб кетди: Ибнул-Ахмар Жайанга қараб йўл олди, Ёкуб Мансур Ишбилия шаҳрини забт этишга қиршиди ва уларнинг иккови ҳам ўз мақсадларига эришдилар.

Ёкуб Мариний 677 йилда Куртуба шаҳрини ишғол этди ва Юсуф ибн Тишфин мисоли барча ўлжаларни андалусликларга қолдириб, ўзи Шимолий Африкага қайтди.

Мария шаҳрининг ҳокими вафот этиб, унинг ўрнига ўғли иктидорга қелди. У Ёкуб Мансурнинг мардонавор ҳаракатларига қойил қолди ва унга Мария шаҳрини топширди. Ёкуб бу шаҳарда 3000 нафар мусулмон ва яна шунча жангчини Тариф шаҳрида Гарнотани ҳар эҳтимолга қарши қўллаш учун қолдирди.

Мухаммад Факих эса шундай сўзларни айтди: “Чиндан ҳам тарихда биз учун сабоқ бор. Қачонлардир Мухаммад ибн Аббад Шимолий Африкадан ёрдам сўради ва Юсуф ибн Тишфин қелиб бутун Андалус устидан назорат ўрнатди. Энди бўлса мен Ёкуб Мансур Мариний мен билан ҳам худди шу ишни қилишдан қўрқаман”. Шундан кейин у Кастилия қиролининг олдига боради ва Тариф оролидан Ёкубни қилиб чиқаришга ёрдам беришини сўрайди. Шундай улкан галабадан сўнг бир мусулмон ўзига ёрдам берган бошқа мусулмонни қилиб чиқариш учун насронийдан ёрдам сўраши ажабланарли эмасми? Кастилия қироли флоти Тариф оролини бир томондан, Мухаммад Факих иккинчи томондан қўшаб қолдилар. Бирок Ёкуб Мансур Мариний оролга 677 йилда қелиб, уларнинг икковини ҳам қилиб чиқарди. Кастилияликлар қочиб қолдилар, Мухаммад ўзи ёлғиз қилиб, бир қошиқ қонидан қечилгани сўрай бошлади. Ёкуб уни авф этди ва тахтда қолдирди. Ёкуб Мансур Мариний нақадар буюк қалб эгаси бўлганини қўринг...

Ана энди Андалуснинг қулаши сабаби аниқ бўлмоқда. 684 йилда Ёкуб Мансур насронийлар устидан навбатдаги галабасини қозонади. У Кастилия билин тинчлик

сулхини тузиб, уларга шарт кўяди. Канака шарт деб ўйлайсиз? Албатта хаёлга келган биринчи нарса – бу жизъя тўлаш ҳамда бойлик ва ер худудларини талаб қилишдир. Лекин Ёкуб Мариний насронийлар Куртуба, Ишбилия ва Тулейтула кутубхоналаридан ўлжа қилиб олган китобларни қайтаришни талаб қилади ва насронийлар хақиқатдан ҳам ўн минглаб китобларни қайтарадилар ва бу китоблар шу бугунги кунгача Шимолий Африканинг Марокашида сақланмоқда.

Ислоннинг буюк саркардаси 685 йилда вафот этади ва унинг ўрнига унинг ўғли Юсуф ибн Ёкуб тахтга ўтиради. Яна Мухаммад II унинг олдида қочиб ёрдам сўрайди ва эвазига Андалуснинг истаган худудларини беришни ваъда қилади. Юсуф яна Тариф оролини ҳамда “Жазиратул-Хадра” деган жойни танлайди. Мухаммад II яна васвасага тушиб қолиб яна Кастилия киролидан Юсуфни Тариф оролидан сиқиб чиқаришга ёрдам сўрайди. Чиндан ҳам кастилияликлар оролни қуршаб олиб, Тарифни эгаллаб оладилар, холбуки битимга кўра, улар оролни Мухаммадга беришлари керак эди, лекин табиийки, улар оролни ўзларига қолдилар. Шундан сўнг Гибралтар йўли мусулмонлар учун тўсилиб қолди ва Андалус Шимолий Африкадан бутунлай ажради.

Мухаммад II 701 йилда вафот этиб, унинг ўрнига Мухаммад III ўтиради. Тарихда у Мухаммад Аъмаш номи билан қолади. Унинг даврида мамлакатни амалда Мухаммад эмас, балки унинг вазири Абу Абдуллох ибн Хаким бошқарган. Вазир лашкар тўплаб, Марокашдаги Сабта шаҳрини эгаллаб олади ва “Бану Марин” қабиласидаги одам билан улар Юсуф ибн Ёкубга қарши исён кўтаришлари тўғрисида ёзишма олиб боради. Бу ўтакетган аҳмоқликнинг ўзгинаси эди. Шимолий Африкада катта галаёнлар бошланди ва бу ҳолат сўнгги ришталарни узди.

Салбчилар 709 йилда Гибралтарни қўлга олдилар ва бундан буён Андалусга ўтишнинг иложи қолмади. Умуман олганда, 709 йилдан 797 йилгача Гарнотада урушлар ва жанглар, зафар ва мағлубиятлар бўлди ва у қўлдан келганича собит туришда ҳаракат қилди. Бунга сабаб – Кастилия ва Арагон ўртасидаги зиддиятлар бўлиб, икки насроний кироликнинг Гарнота мусулмонлари билан иши бўлмади қолди.

Энди мусулмон Испаниянинг сўнгги 25 йиллик даврини кўрайлик. Ўша пайтда Гарнотага Мухаммад ибн Саъд Ахмар ҳукмдорлик қиларди, уни Голиб-биллахи (Аллохнинг нусрати ила галаба қозонувчи) деб атадилар, аммо бу қуруқ ном, ҳеч қандай вазни йўқ эди. Унинг Мухаммад ибн Абдуллох исмли иниси бўлиб, икки ога-ини Гарнота ҳокимлиги учун ўзаро уруш бошлайдилар ва жангдан сўнг давлатни икки қисмга бўлишга қелишиб оладилар. Шимолий қисм Мухаммад ибн Саъдга ва жанубий қисм Мухаммад ибн Абдуллохга ўтадиган бўлди.

Ва нихоят 874 йилда Кастилия ва Арагонни бирлаштирувчи воқеа содир бўлади: Арагон ҳукмдори Фернандо III Кастилия кироличаси Изабеллага уйланади. Улар битта давлатга бирлашадилар. Бу икки ёш тўйларини Гарнота мусулмонларининг сўнгги саройида ўтказишга қарор қилдилар. Бу вақтда эса Гарнотада қўшиқчилик, дабдабабозлик ва ҳамр ичиш кенг тарқалган бўлади... Гарнота ҳокими Мухаммад ибн Саъд (озод Ойша дея аталган) Ойша исмли аёлга уйлانган бўлади. Бундан ташқари, унинг Сурайё исмли насроний жорияси ҳам бўлиб, Мухаммад уни қаттиқ севарди. Сурайё Мухаммадга Яхъё исмли ўғил туғиб берган бўлиб, жория ўғлини Мухаммаддан сўнг валиахд бўлишини талаб қилади. Бироқ қонуний рафика Ойшанинг ҳам ўғли бор бўлиб, унинг исми Мухаммад Сагийр (Кенжа) эди.

Мухаммад ибн Саъднинг насроний жорияга мухаббати шунчалик қучли эдики, у ҳатто хотини Ойшани ва ўғли Мухаммад ас-Сагийрни хибсга олиб, валиахдликка Яхъёни эълон

килади. Халк бундан нороззи бўлиб саройга хужум килади ва Ойшани ўгли Мухаммад билан озод килади.

Шундан сўнг Мухаммад Сагийр отасига карши исён кўтаради ва максадига эришиб, тахтни эгаллайди. Отаси эса юртини ташлаб кочишга мажбур бўлади.

Бу воқеадан фойдаланган Фернандо III Андалуснинг шимолига хужум қилиб, Мухаммад Сагийрни асирга олади.

Йиллар ўтиб Мухаммад ибн Саъд қочиб бошпана сўраган укаси Гарнотани эгаллайди ва ўз назорати остига олади. Фернандога жияни Сагийрни товон пули эвазига қўйиб юборишни сўрайди. Бирок Фернандо товон пули олишдан бош тортади, чунки унинг тез орада ҳаётга татбиқ этадиган режаси бор эди. У Мухаммадга мурожаат қилиб, қуйидагиларни таклиф этади: “Сен Гарнота Шимолида ҳокимиятни қайта қўлга олишинг учун мусулмонлар орасида кўзголон кўтаришинг керак, мен шу пайтда Жанубга юриш қилиб, Малагани қуршаб оламан, ана ўшанда сен Гарнотани ўз назоратинг остига оласан”. Бу таклиф хийла эканлиги очик-равшан бўлишига қарамай, Мухаммад кўнади. Уларнинг режаси муваффақиятли тарзда амалга оширилади. Кенжа Мухаммад Шимолий Гарнотани қўлга олади, Фернандо эса Малагани эгаллайди, унинг амакиси Жанубдан қочиб, ўзининг қичкина давлатини барпо этади. Режага кўра, Мухаммад Сагийр Малагани олиши керак эди, бирок Фернандо қиска муддатга бу шаҳарда ўз қўшинини қолдиришини айтади ва шундан сўнг у сулх шартларини бузиб, Малагани ўз назоратига олади. Шундан кейин у “Аш” водийсидан Мухаммад Сагийрнинг амакисини ҳайдайди. У Тунисга қараб қочади. Гарнота эса энди ҳар тарафдан қуршаб олинади.

Хижратнинг 895 йилида салбчилар Гарнота атрофидаги экинзорларга ўт қўядилар ва Мухаммад Сагийрдан шаҳар қалитини топширишини талаб қиладилар. Ва ниҳоят, Мухаммад узок ўйлардан кейин салбчиларга қарши уруш қилиш кераклигини тушуниб этади. Бу вақтда эса Гарнота ичида халқ душманга қарши кўтарилади ва уларнинг бошида Мусо ибн Аби Гассон туради. Халқ етти ой давомида қаршилик кўрсатади ва салбчиларга жиддий талафотлар етказиб туради. Бу пайтда Фернандо ва унинг хотини Изабелла Мухаммадга нома йўллаб мусулмонлар учун манфаатли бўлган 70 дан зиёд таклифлар билан шаҳарни топшириш тўғрисидаги талабини қўйди. Мухаммад бу таклифни қабул қилиш кераклигини англаб, ўзининг иккита шартини қўйди:

1. Фернандо ва Изабелла барча шартларнинг бажарилиши, мисол учун, масжидлар дахлсиз қолиши, халқ амниятда бўлиши ва хоказолар бажарилиши тўғрисида оғтириладилар

2. Барча шартлар бажарилиши устидан қузатувчи тузилма бўлиши ва у фақат Рим Папасига бўйсунуши.

Улар бу шартларга қўндилар ва Мухаммад Андалусдаги сўнги мусулмон шаҳри бўлиб қолаётган Гарнота шаҳрининг қалитини салбчиларга юборди. Шу вақтнинг ўзида Мусо ибн Гассон саройга кириб, мусулмонлар ҳукумати олдида нутқ сўзлади: “Ўзингизни ўзингиз алдаманг. Насронийлар ўз шартномасига амал қиладилар, деб ўйламанг. Уларнинг қиролини ишончли деб ҳисобламанг. Улардан қутаётганмиз ўлим – кўркувларнинг энг қичигидир. Олдимизда талон-тарожлар, шаҳримизни қайрон қилишлар, масжидларимизни таҳқирлашлар, қўларимизни бузишлар бор. Улар аёлларимизни ва қизларимизни зўрлайдилар. Бизни дахшатли адолатсизликка, қирқ қамситишликка, қамчи ва қишанларга қўбаро қилиб қўйишади. Олдимизда турмалар қолади. Бизни ўтда қўйдириб, қийноққа соладилар. Агар биз унинг йўлида қўлимизни қидо қилмасак, қана қўларнинг қаммаси бизни қўтиб қўрибди. Аллоҳга қасамки, мен қўлангани қўбатни

кўрмайман”.

Шу гапларни айтиб бўлиб, уйига кайтди, курол-ярогини кийди, кўлига киличини олиб, отига минди ва ёлғиз ўзи испанларга қарши ҳужумга ўтди. У ўн беш кишини ўлдириб, ўзи ҳам ўлади.

Шундан сўнг Мухаммад Сагийр Фернандо ва Изабеллага совгалар юбориб, шаҳарга киришига ижозат беради. Улар шаҳарга кириши билан биринчи қилган ишлари – энг баланд иморатга қумуш хочни ўрнатадилар. Шу вақт ичида Мухаммад саройини тарқ этган, энг баланд адир устига чиқиб олиб, сўнгги бор ўз саройига ҳамда ўз шаҳрига ва саккиз юз йиллик давр орасидани ўтган тарихига кўз ташлаган эди. У ўзини тута олмай ҳўнграб йиғлашга бошлайди, унинг кўз ёшлари соқолларини ҳўл қилиб қўйяди. Унинг ёнида онаси Ойша бўлиб, унинг йиғисига қесатиб шундай дейди: “Ҳа, қўлингдаги подшоҳлик учун эрқаклардай қураша олмай, энди хотинлардек йиғлайвер!” Бу воқеа ҳижратнинг 897 йили Роббиул-Аввал ойининг 2-қунида содир бўлади (милодий 1492 йил 2 январь). Бу жой ҳозиргача бор. У ерга саёҳатчилар қелиб турадилар ва қачонлардир қудратли империя бўлган ерларни томоша қиладилар. Бу жойни ҳозир “арабларнинг сўнги нафаси” деб аташади.

Мухаммад Шимолий Африқага йўл олади, у ернинг ҳуқмдори уни мусулмонларга хиёнат қилгани учун зиндонбанд этади. Аллох уни ва унинг оиласини шу тарзда таҳқирлаб қўйди.

Фернандо ва Изабелла 906 йилда фармон чиқариб, Ҳудо уларни Испанияни ифлос мусулмонлардан тозалаш учун танлаганини эълон қилади. Бу фармонга қўра, мамлакат ҳудудида мусулмонларнинг яшаши бутунлай тақиқланади. Аксарият мусулмонлар Шимолий Африқага қўчиб кетади. Бошқалари насронийликни қабул қилиб, Гарнотада қолади. Уларни қуйи табақадаги насронийлар деб атаб, таҳқирлашади. Шундан сўнг насронийлар инквизицияни жорий этадилар: қимда-қим майхўрлик қилмаса ёки қимодан сўнг гусл қилса ёки уйидан Қуръон қитоби топилса, уларни қийноққа солиб, зиндонбанд қилишар ва ўлдиришарди.

Бир неча юз йил ўтиб Наполеон қўшинлари Испанияга қириб қелганида, улар ибодатхонага қириб, мусулмонларни қийноққа соладиган яширин қоналарни учратади. Аскарларнинг айримлари бу даҳшатларни қўриб, ҳушларидан қетиб қоладилар, баъзилари қайт қилади. Ҳақиқатдан ҳам бу жуда даҳшатли манзара эди.

Андалус қаби давлатнинг қулашига нима сабаб бўлди?

1. Одамлар бу дунё зеб-зийнатларига, дабдабабозликка ҳамда бошқа ҳаётий лаззатларга берилиб қетдилар. Натижада уларнинг зехнлари пасайиб, қалблари могорланиб қетди.

Исломи шoirларидан бири Андалус таназзулининг сабабини қуйидагича таърифлаганди: “Севишганлар энди ҳеч қачон Гарнота боғларида ох урмаслар ва энди ҳеч қачон раққосалар гўзал рақсларга тушмаслар...” Мусулмонлар бошлари билан шўнгиган гуноҳлар уммони Гарнота таназзулининг асл сабаби бўлиб қолди.

Бағдоддан мазкур қўшиқлар ва рақсларни олиб қелган Зирёбни эсладингизми?!

2. Одамлар Аллох йўлида жанг килишни унутдилар. Улар Унинг йўлида меҳнат ва гайрат килишдан тўхтадилар.

3. Учинчи сабаб – катта ва кичик гуноҳлар уммонга айлангани.

4. Мусулмонларнинг таркоклиги

5. Душманлардан ёрдам сўраб мурожаат килиш

6. Мансабига нолайик ва катъиятсиз ҳукмдорлар

Шу билан бирга қайд этиш жизки, мусулмон ҳукмдорлар канчалик адолатсиз бўлмасинлар, уларга қарши чикмаслик керак. Афсуски, бугунги кунда Якин Шарк мамлакатларида шундай ишлар содир бўлмоқда.

7. Динни билмасдан жохил бўлиш

Чиндан ҳам, мусулмонларнинг бошига тушган кулфатлар уларнинг ўз динидан жохил бўлиб қолишлари сабабидандир.

Буларнинг барчаси шундай буюк давлатнинг таназзулга юз тутишига сабаб бўлган баъзи ҳолатлардир.

Яна шуни унутмаслик керакки, ҳеч қачон умидни йўқотмаслик лозим.

Аллох доим Ўзининг динини янгилаб турадиган одамларни юбориб туради. Гўё ҳамма нарса йўқотиб бўлингандек ҳолатларда ҳам Ислом туги баланд кўтарилган. Абдуррахмон Доҳил, Абдуррахмон Носир, Юсуф ибн Тишин, Абу Бакр ибн Умар Лантуний, Ёқуб Мансур Муваҳхидий, Ёқуб Мансур Маринийни эсланг. Шунингдек, Аллохнинг динини янгилашга ўз ҳиссаларини қўшган Умар ибн Абдулазиз, Имом аш-Шофий, имом Аҳмад ва бошқа буюк шахсларни эслаш кифоя.

Бирок қимдир эътироз билдириши мумкин: Андалусия кулади ва сўнгги ўн йилликлар давомида Аллохни динини янгилайдиган одам бўлмадику, деб. Бирок 857 хижрий йилда ажабланоқли ишлар содир бўлди, ўшанда Ислом қуёши Гарбда сўнган пайтда мусулмонлар Константинополни фатҳ этдилар ва Ислом қуёши Шарқда чараклаб кетди. Усманийлар империяси даврида Европанинг Босния ва Герцоговина, Болгария, Венгрия каби мамлакатлари мусулмонлар ҳукмдорлиги остида бўлди.

Бирок Ислом нима учун Испания ҳудудида ўз нихоясига етди? У ерда ҳозир мусулмонларнинг сони 100 минг кишига ҳам етмайди. Бу Американинг шаҳарларидан биридаги аҳоли сонидан ҳам оздир. Фаластин 200 йил давомида салбчилар назорати остида бўлган, лекин шунга қарамай у ердаги асосий аҳоли мусулмонлардан иборат. Жазоир, Миср ва бошқа мамлакатлар ҳам шунга мисол бўла олади: уларда ҳам зулм, урушлар бўлган, бирок мусулмонлар бу ҳудудларда қолдилар. Испания амалиётда мусулмонларни ўлдириш ёки мамлакатдан қувиш тактикасини қўллади. Ислом тарихи давомида бунақанги ишлар ҳеч қачон бўлмаганди.